

VAI HERDERS NEATŠĶĪRA LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU DZIESMAS?

Mārtiņš Boiko

Atslēgvārdi: Herdera recepcijas perspektīvas Latvijā, lietuviešu tautasdziesmu vākšanas agrīnā vēsture, termini *lietuvieši* un *latvieši*, to *quasi* substitūcija Herdera rakstos, 18. gadsimta etniskā terminoloģija Baltijas reģionā

Ievads

Žans Pols (*Jean Paul*, 1763–1825), viens no Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803) vistuvākajiem draugiem, savā grāmatā *Vorschule der Ästhetik* ("Estētikas pirmsskola", 1804) saka par viņu šādus vārdus: tam piemītusi "[...] kļūme, ka viņš [Herders – M. B.] nebija pirmā vai kāda cita lieluma zvaigzne, bet gan zvaigžņu saišķis [...]"¹ (Paul [1804] 1813: 1002–1003). Par Herdera daudzpusību – mantojuma un ietekmju daudzveidību – mūsdienās tērēt vārdus, lai arī trāpīgus kā šos, zinošam lasītājam var šķist lieki. Tomēr Žana Pola citēšana šeit noderīga – un, proti, tālab, ka viņa sacītais ir trāpīgs arī tad, ja par Herdera skatījuma ietvaru izvēlamies Latviju, precīzāk – tās robežās tapušo vai tai piederīgo autoru ārpus Latvijas rakstīto, attiecīgi, šīs literatūras atspoguļoto Herdera recepciju: arī šajā ietvarā viņš izrādās vesela daudzveidība – izcilu, uz dažādām jomām attiecināmu veikumu, impulsu un ietekmju saišķis. Daudz nerūpējoties par sekojošā uzskaitījuma klasifikatorisko nevainojamību un ne īpaši respektējot detaļas, arī nepretendējot uz to, ka uzskaitījums ir izsmelošs, minēšu sešas, priekšplānā esošas Herdera Latvijas recepcijas (augšminētajā plašajā nozīmē) perspektīvas:

1) Rīgas perspektīva: Herders kā kultūrvēsturiski simboliska personība un Rīgas pilsētas lepnums, savukārt Rīga kā viņa talanta un uzskatu briedinātāja, veicinātāja un novērtētāja;

2) latviešu tautasdziesmas perspektīva: Herders kā latviešu tautasdziesmas, līdz ar to latviešu kultūras agrīns atklājējs Eiropai, arī sekojošā folkloristiskā sakarā ar latviešu tautasdziesmu notikušā darba iedvesmotājs un ceļrādītājs;

3) filozofiskā un literatūrkritiskā perspektīva: Herders kā domātājs – viņa filozofiskais un literatūrkritiskais mantojums plašā pārreģionālā, pārnacionālā un pārļaičīgā plānā: literatūrkritiķis, filozofs, humānists, kura devums attiecīgajām un vairākām citām jomām ir gan vēsturiski svarīgs, gan joprojām turpina tās ietekmēt un līdzveidot;

4) garīdznieka/teologa perspektīva: Herders kā iemīļots mācītājs Jēzus un Sv. Ģertrūdes baznīcās (sprediķojis arī citur Rīgā), viņa īpašās komunikācijas spējas un draudzes audzinātāja talants, Rīgas laika sprediķi;

1 "Er hatte den Fehler, daß er kein Stern erster oder sonstiger Größe war, sondern ein Bund von Sternen [...]". Citāti šeit un turpmāk, ja nav norādīts citādi, sniegti manā tulkojumā. – M. B.

5) pedagoģiskā perspektīva: Herders kā autoritatīvs Domskolas skolotājs, novatorisku pedagoģisko ieceru konstruktors;

6) intelektuālās apkārtnes perspektīva: Herders un Baltijas apgaismības laikmeta personības viņa Rīgas periodā un vēlāk; komunikācija un attiecības ar tām.

Pirmā jeb Rīgas perspektīva 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajās sešās desmitgadēs tika aprakstīta un cildināta vācbaltiešu Herdera diskursā, visvairāk publicistiskajā², un vēlāk arī latviešu autoru darbos³. Šo daudzslāņaino perspektīvu lielā mērā pārstāv arī 1994. gada septembrī notikusī starptautiskā konference *Johans Gotfrīds Herders un viņa laika vācu literatūra Baltijas reģionā*, ar kuru Latvijā sevi pieteica vācbaltiešu literārā mantojuma jaunapguve (referātus skat. Altmayer und Gūtmanis 1997; par Rīgas perspektīvas topogrāfiju skat. pielikumu krājuma 196. lpp.⁴). Otrā – latviešu tautasdziesmas perspektīva – koši uzplauka 20. gadsimta vācbaltiešu publikācijās⁵, taču visvairāk latviešu Herdera diskursā 20. gadsimtā un 21. gadsimta sākumā⁶. Trešo – filozofisko un literatūrkritisko perspektīvu – pārstāv nedaudzi, pārsvarā maza un vidēja apjoma raksti. Tā latviešu akadēmiskajā literatūrā sāka plašāk atklāties kopš 20. gadsimta 90. gadiem, uztakts lomu uzņemoties Pētera Zeiles izdotajam sērijas *Avots. Pagātnes domātāju darbi* sējumam *Johans Gotfrīds Herders. Darbu izlase* (1995)⁷. Pašreiz lielākais sasniegums ir Raivja Bičevska edīcijā iznākušais 2017. gada rakstu krājums *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija* (Bičevskis 2017; šajā sējumā netrūkst arī tekstu, kas pārstāv citas recepcijas perspektīvas). Tādējādi vismaz daļēji

2 Skat. Anonym 1816, Berkholz 1868, Sivers 1868, Buchholtz 1900, Walter 1904, Buchholtz 1917, Stavenhagen 1925, Thomson 1957, Müller-Sternberg 1959 u. c.

3 Skat. Vecozols 1944, Jankeloviča 1972, Zanders 1994 u. c.; skat. arī rakstu krājumu *Herders Rīgā. Herder in Riga* (Ščegoljina 2005).

4 Rīgas perspektīvu raksturo arī 1903. gadā uzvestais rakstnieka Aleksandra fon Freitāga-Loringhofena (*Alexander Luis Ulrich Heinrich Johann Frhr. von Freytag-Loringhoven*, 1849–1908) viencēliens *Herders Rīgā: svētku izrāde vienā cēlienā Herdera simtajai nāves gadadienai par piemiņu* (*Herder in Riga: Festspiel in einem Aufzuge zu Herders 100jährigen Todestage*) un 2011. gada TV īsfilma *Herdera atgriešanās Rīgā. Filma ar lugas un improvizācijas elementiem* (tulkotājs, scenārija autors un aktieris Matias Knolls / *Matthias Knoll*, režisors Antons Pihlers / *Anton Pichler*).

5 Skat. Stavenhagen 1925: 13–16, Wegner 1928, Arbusow 1953.

6 Skat. Bērziņš 1927 un 1933, Švābe 1944: 48–50, Jankeloviča 1971, Vitoļiņš 1972: 72–79, Apkalns 1977: 311–343, Strods 1983, Arājs 1985: 19–26, Paškevica 2003, Bula 2005, Jaremko-Porter 2008a un 2008b, Paškevica 2008, Jaremko-Porter 2012, Paškevica 2017, Šmidchens 2017: 44–82 u. c.

Svarīgs šo perspektīvu aktualizējošs notikums bija Starptautiskās Balāžu Komisijas (*International Ballad Commission*) 34. konference, kas notika Rīgā un tika organizēta, sadarbojoties Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtam un Tautas dzejas komisijai (*Kommision für Volksdichtung*). Konferences rezultāti apkopoti 2008. gada rakstu krājumā *Singing the Nation: Herder's Legacy* (Bula & Rieuwert 2008).

Tautasdziesmas perspektīva latviešu drukasdarbos un latviešu Herdera diskursā vispār, šķiet, būs sācies ar kādu, domājams, Jura Alunāna (1832–1864) piezīmi viņa rediģētā Jekaba Zvaigznītes (1833–1867) raksta *Par latviešu tautas dziesmām* beigās. Raksts publicēts jaunlatviešu izdevuma *Sēta, daba, pasaule* (*Sehta, dabba, pasaule*) 3. grāmatā (1860). Tā pēdējā lappusē ir zemsvitras piezīme: “Kāds ļoti mācīts vācietis ar vārdu Herders par latviešu tautas dziesmām saka, ka viņš labprāt vēlētos, ka vāciešiem būtu tādas jaukas tautas dziesmas, kādas ir latviešiem” (*Zvaigznīte* 1860: 15). Atsauksšanās uz Herderu drīz pēc tam sastopama citu jaunlatviešu argumentācijā, aizstāvot latviešu tautasdziesmu vērtību. Balstoties uz Vizbulītes Bērziņas pētījumu *Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā* (1983), te minami Indriķis Alunāns (1835–1904), Kārlis Kundziņš (1850–1937) un Aleksandrs Vēbers (1848–1910) (skat. attiecīgi: Bērziņa 1983: 32–33, 35 un 86). Arī Jānis Cimze (1814–1881) izdevuma *Dziesmu rota jaunekļiem un vīriem* ievadtekstā (*Priekšrunas vietā*) 1871. gadā godina Herderu par veikumu latviešu tautasdziesmas laukā (Cimze 1871: 141).

7 Skat. Zeile 1995a, Lejniece 1995, Buceniece 1999, Jankovskis 2016a un 2016b u. c. publikācijas. Vēl agrāk šādi centieni izpaudušies dažos vācbaltiešu rakstos (Petersen 1931 un 1936 un Stavenhagen 1952).

nu vairs nav spēkā tas, ko 1905. gadā esejas *Herders dzīvē un darbā* sākumā rakstīja Roberts Klaustiņš (1875–1962) un ko var attiecināt arī gandrīz uz visu turpmāko laikposmu līdz pat Zeiles 1995. gada sējuma iznākšanai:

“Herdera vārds latviešiem labi pazīstams, tāpēc ka viņam mūsu dzimtenes pilsētā uztaisīts pieminēklis un pēc viņa vārda nosaukts kāds laukums Iekšrīgā. Viņa darbi mums vairāk vai mazāk sveši [..]”⁸ (Klaustiņš 1905: 269).

Ceturtā jeb garīdznieka/teologa perspektīva latviešu Herdera diskursā tiešā veidā atklājas maz, kaut fonā parādās daudzkārt, tomēr nepastarpināti to ļauj saziņēt, piemēram, Biķeru draudzes mācītāja Aleksandra Bites raksts *Herders un citi*, kas publicēts šīs draudzes avīzē (Bite 2010). Arī vācbaltiešu diskursā šai perspektīvai ir sava vieta (skat. Berkholz 1866 un Kirschfeldt 1935). Tāpat kā ceturtā, arī piektā jeb pedagoģiskā perspektīva kā komplementāra parādās daudz kur. Kontekstuāli un faktoloģiski bagātā veidā tā atklāta vairākās vācbaltiešu esejās⁹. Latviešu tekstos, kas tapuši 21. gadsimta sākumā, šīs perspektīvas tvērumā dominē atražojošā tendence¹⁰. Sesto jeb intelektuālās apkārtnes perspektīvu iezīmē ne pārāk liels, taču tamdēļ ne mazāk patstāvīgs rakstu puduris, kas vairāk sakuplojis pēdējos 30–40 gados un tematizē Herdera komunikāciju un attiecības ar Garlību Merķeli (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769–1850), Johanu Frīdrihu Hartknohu (*Johann Friedrich Hartknoch*, 1740–1789) u. c. (Jankeloviča 1978, Paškevica 2018, Taimiņa 2017, Zanders 1997a un b, 2005a un b u. c.)¹¹. Protams, ne jau visi latviešu un vācbaltiešu teksti, kuros tā vai citādi skarta Herdera darbība, atspoguļo kādu no minētajām recepcijas perspektīvām; viens no piemēriem ir Menuša Universitātes doktorantes Birutas Melliņas-Flood raksts *Reconstructing the Fatherland in Early Modern Livonia* (“Tēvijas atjaunošana Livonijā agrīnajos jaunajos laikos”), kurā Herdera idejas veido pētījuma metodoloģisko bāzi (Melliņa-Flood 2019). Turklāt līdzās minētajām perspektīvām atsevišķu līniju iezīmē Herdera darbu latviešu tulkojumi. Šajā gadījumā laika ietvars ir tiešām plašs – pirmie latviešu tulkojumi ir viņa daiļrades visagrākie sniegumi ārpus vācu valodas. Runa ir

161

8 1903. gadā klajā nāca viens no pirmajiem plašākajiem tēmai *Herders un mūzika* veltītajiem pētījumiem – Hansa Gintera (*Hans Paul Edmund Günther*) disertācija *Johann Gottfried Herders Stellung zur Musik* (“Johana Gotfrīda Herdera attieksme pret mūziku”). Tās priekšvārdā autors izsaka cerību, ka Herdera nāves 100. gadadiena “atnesis dažu labu velti vācu domātāja un dzejnieka godinājumam, kurš tik bieži tiek minēts kā celmlauzis starp klasiķiem un tomēr ir ļoti maz pazīstams” (Günther 1903: 3).

9 Skat. Rīgas Pilsētas ģimnāzijas virsskolotāja Emīla Overlaha (*Emil Overlach*) rakstu *Johann Gottfried Herder als Pädagog* (“Johans Gotfrīds Herders kā pedagogs”, 1854), Rēveles ģimnāzijas virsskolotāja Karla Frīdriha Rozenfelda (*Karl Friedrich Rosenfeldt*, 1813–1890) eseju *Ueber Johann Gottfried Herder's pädagogische Wirksamkeit* (“Par Johana Gotfrīda Herdera pedagoģisko darbību”, 1872) un 1934. gadā pabeigtās, taču tikai 1980. gadā izdotās Bernhārda Alberta fon Holandera (*Bernhard Albert von Hollander*, 1856–1937) grāmatas *Geschichte der Domschule, des späteren Stadtgymnasium zu Riga* (“Rīgas Domscolas, vēlākās Pilsētas ģimnāzijas vēsture”) nodaļu *Die Domschule unter den Rektoren J. G. Lindner und G. Schlegel 1755–1780. J. G. Herder an der Domschule* (“Domskola rektoru J. G. Lindnera un G. Šlēģeļa virsvadībā 1755–1780. J. G. Herders Domskolā”) (Hollander 1934/1980: 58–85). Skat. arī Hollander 1930.

10 Skat. Lauziniece 2000, Krūze un Zigmunde 2005 un 2011, Strautiņa 2014.

11 No agrāk tapušiem tekstiem, kas pieder pie minētās tematikas, jāmin Jegora fon Zīvers (*Jegor von Sivers*, 1823–1879) grāmata *Deutsche Dichter in Rußland. Studien zur Literaturgeschichte* (“Vācu dzejnieki Krievijā. Pētījumi literatūras vēsturē”), kuras nodaļa *Berens'che Kreis in Riga* (“Bērens pulciņš Rīgā”) raksturo Herdera intelektuālo apkārti Rīgā (Sivers 1855: 60–67).

par Herdera kantāti Biķeru baznīcas iesvētīšanai. Mūziku tai sacerējis komponists un diriģents (abās šajās jomās amatieris) Johans Jākobs Daniels Betfīrs (*Johann Jacob Daniel Böthführ*, arī *Boetefeur*, 1741–1802¹²), latviešu tulkojumu *Dziesmu skaņa pie iesvētīšanas tās Katrīnes baznīcas Biķerniekos* darinājis Rīgas Sv. Jāņa baznīcas latviešu draudzes mācītājs Kristiāns Rāvensbergs (*Christian Ravensberg*, 1721–1776). Kantāte skanēja Biķeros gan vācu, gan latviešu valodā baznīcas iesvētīšanas dievkalpojumā 1766. gada 1. oktobrī (pēc vecā stila). Seko Vecā Stendera tulkojumi *Jauko pasaku un stāstu* 2. izdevumā (1789) u. c. Nav retums arī Herdera reminiscences latviešu daiļliteratūrā: te minams Ausekļa veltījums Herderam dzejoļu ciklā *Ozolu vaiņaki slavenu vīru kapiem* (1875), kā arī Jāņa Krēslīņa dzejolis *Pelikāns 1988. gadā*, kurā Herders pavīd līdzās Hāmanim, Gētem, Rimantam Ziedonim, Bīlenšteinam un citiem.

Daudzi teksti ir multiperspektīviski, tāpēc robežas starp perspektīvām ir izplūdušas, tomēr kā domāšanas un skatījuma (receptijas) galvenās gultnes tās ir pietiekami skaidri sazīmēamas, pateicoties (kā to nule mēģināju parādīt) tematiski atšķirīgi fokusētiem, lielākiem un mazākiem literatūras korpusiem. Attiecības starp perspektīvām ir sazarotas un daudznozīmīgas – pirmā, varētu teikt, “pārtiek” no otrās un trešās (mazākā mērā arī no ceturtais un piektās), jo, ja to nebūtu, tad nebūtu arī Herdera tēla vērtības, no kuras pirmā perspektīva aug. Otrā un trešā perspektīva ir pašpietiekamas: pat tad, ja Herdera mantojums būtu saistīts tikai ar tautasdziesmām, latviešu sabiedrībai tas būtu svarīgs un dārgs; taču viņš būtu mums svarīgs arī, ja nebūtu pievērsies tautasdziesmām, pat ja nebūtu dzīvojis Rīgā – to atliku likām nodrošinātu Herdera filozofiskais un literatūrkritiskais mantojums, vieta vācu un Eiropas apgaismībā, loma romantisma ģenēzē u. tml.

Raksts, ko lasītājs pašreiz atšķīris, iekļaujas galvenokārt otrajā perspektīvā. Iepriekšējais izklāsts rāda, ka tēma *Herders un latviešu tautasdziesma* ir cilāta plašā pētījumu klāstā; tomēr, kā signalizē raksta nosaukums, pastāv neatbildēti, turklāt būtiski jautājumi. Neskaidrību, kļūmju, vēlmju domāšanas šajā jomā nudien netrūkst. Tai pašā laikā Herders ieņem visnotaļ svarīgu un cienījamu vietu latviešu identitātes simbolu panteonā – līdzās tādiem simboliem kā *Dziesmusvētki*, klasiskā tautasdziesma, Rīgas jūgendstils, Lāčplēsis, Rainis u. tml., kaut, protams, nav tik masīvs: nāk prātā analogija ar “eņģeli” vai vismaz “apustuli”, kura misija bijusi latviešu tautasdziesmas “pasludināšana” – agrīna promocija un prezentācija starptautiskajai sabiedrībai. Tam, ka latviešu tautasdziesma Herdera mantojumā un domāšanā nebūt netika fokusēta kā kaut kas pārāks, kā tas bija, piemēram, ar skotu tautisko dzeju, arī lietuviešu tautasdziesmām, parasti tiek paiets garām. Viņa nodarbošanās ar latviešu dziesmām kā dzejas formu sākās labu laiku pēc tam, kad viņš bija pametis Rīgu. Protams, kā liecina 1779. gadā iznākusi krājuma *Volkslieder...* (turpmāk “Tautasdziesmas”) otrā daļa, Herders visnotaļ novērtēja latviešu tautasdziesmu, taču kā eksemplifikāciju, kas bagātina viņa koncepciju – kā labu un svarīgu balsi korī, kas, protams, nav maz. Šādi

12 Betfīrs – Rīgas Lielās Gildes tirgotājs, Rīgas maģistrāta loceklis (1784), Rīgas birģermeistars (1787) un Rīgas pilsētas galva (1790), kā arī brīvmūrnieks – bija ievērojams apgaismības laikmeta sabiedriskais darbinieks.

vai citādi – Herders ir spēcīgs latviešu mūsdienu identitātes mitoloģijas tēls¹³, ap kuru varētu izvērst vērienīgus lauka pētījumus, personāžs, par kuru kaut ko, visticamāk, saistītu ar latviešu tautasdziesmām, ir spējīgs pateikt vai katrs tautiski audzināts skolasbērns. Tādējādi otrā perspektīva ir kas vairāk nekā vienkārši recepcijas perspektīva – tā ir pieslēgta latviešu identitātes diskursam/naratīvam, un tai šajā diskursā ir sava nozīmīga loma. Tieši tādēļ ir svarīgi, lai tematiskajā laukā *Herders un latviešu tautasdziesma* nebūtu vēlmju domāšanas pārspīlējumu, pārpratumu un kļūdu. Risinot jautājumu, kas ietverts raksta nosaukumā, iešu soli pa solim – pēc kārtas izsekojot vēsturisko notikumu pavedieniem un parādot to kopsakarus. Sākšu ar atkāpi senākā pagātnē.

Polemika par lietuviešu valodu Prūsijas hercogistē 18. gadsimta sākumā un Filipa Rūiga lietuviešu dainu publicējumi

1639. gadā nāca klajā apjomīgais, dažādām kultūrvēsturiskām un etnogrāfiskām ziņām bagātais dokuments *Recessus Generalis der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Herzogthumb Preussen. De anno 1638: "Insterburgas un citu Prūsijas hercogistes lietuviešu draudžu 1638. gada vizitācijas vispārējais recess"* (RG 1639/1721; turpmāk īsuma labad "Recess"). Tajā izmeklēts stāvoklis Austrumprūsijas tolaik daudzskaitlīgajās lietuviešu draudzēs, parādīts, ka tas ne tuvu nav spīdošs, kā arī nosaukts darāmais situācijas labošanai¹⁴. Nodaļā *Vom Druck der Littawischen Bibel und andern Littawschen Sachen* ("Par lietuviešu Bībeles un citu lietuviešu lietu drukāšanu") uzsvērta Svēto Rakstu tulkošanas un izdošanas nepieciešamība un norādīts, ka lietuviešu jauniešiem jādod iespēja studēt teoloģiju, lai pēc tam viņiem lietuviešu draudzēs varētu uzticēt mācītāju un skolotāju pienākumus (RG 1639/1721: 42).

163

13 Lielisks Herdera kā šāda tēla manifestācijas piemērs, kas ietver vizuālos, ideoloģiskos un rituālos kontekstus, rodams Gunta Šmidchena grāmatas *Dziesmu vara. Nevardarbīga nacionālā kultūra Baltijas dziesmotājā revolūcijā* (2017) nodaļas *Herders atklāj Baltijas dziesmas* sākumā. Turpinājumā citēto fragmentu Šmidchens sniedzis, balstoties uz savām lauka piezīmēm:

"Šie ozoli, gandrīz metru diametrā, varētu būt divus gadsimtus veci. Liepa ir varenāka par saviem kaimiņiem, bet laikam jaunāka. Zem augstajiem milžiem stāv Oskars Stalts, vīrs sirmu bārdu, kopā ar savu meitu Helmī, znotu Daini un mazmeitu Julģi. Ap viņu dziedātāju grupa – *Skandinieki*, citu valstu folkloras izpildītāju loka ieskauda. Mēs atrodamies Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā Rīgas pievārtē 1991. gada 11. jūlijā. Julģi drīz vien aizdegs uguni, atklājot starptautisko folkloras festivālu *Baltica*. Dainis Stalts runā, atklājot apkārtejo koku un ainavas nozīmi:

.. Dod spēku mums un, cerams, arī jums. Jo šī vieta nav vienkārša vieta. Tā ir senvieta, kurā ir pabijuši ne tikai mūsu priekšteči līvi un latvieši, bet arī no tālām zemēm nākuši ļaudis. Un šī ir īpaša vieta arī tālab, ka šeit pirms daudziem gadiem Johans Gotfrīds Herders ir bijis liecinieks mūsu tautas svētkiem, ir klausījies mūsu dziesmas un ziņu par tām nesis tālu pasaulē. Tautas dziesma: šāds jēdziens tapis Herdera domās, sadzirdēts šeit, Juglas ezera krastos" (Šmidchens 2017: 44).

14 Prūsijas hercogistes ziemeļu-ziemeļaustrumu teritorijā, kas aplūkota "Recesā", lietuviešu iedzīvotāji vizitācijas laikā veidoja etniski kompakto masīvu. (Runa ir par Insterburgas (vācu *Insterburg*, liet. *Isrutis*), Tilzītes (vācu *Tilsit*, liet. *Tilžē*), Ragnītes (vācu *Ragnit*, liet. *Ragainē*), Klaipēdas (vācu *Memel*, liet. *Klaipēda*), Labjavas (vācu *Labiau*, liet. *Labguva*), Tapjavas (vācu *Tapiau*, liet. *Teplava*), Karšuvas (vācu *Georgenburg*, liet. *Karšuva*), Zālavas (vācu *Saalau*, liet. *Želva*) un Šāku (vācu *Schaaken*, liet. *Žokai*) draudzēm.) Stāvoklis sāka mainīties 1708.–1711. gada mēra epidēmijas iespaidā, kad minētajā teritorijā – t. s. Mazajā Lietuvā – bojā gāja vismaz 127 762 cilvēki (Sahm 1905: 150), pēc citu autoru uzskatiem, pat krietni vairāk (skat., piemēram, Matulevičius 1989: 41).

Lai arī "Recesa" iespaids neparādījās uzreiz, ar to tika raidīts spēcīgs impulss lietuviešu rakstniecības un filoloģijas attīstībai. Pirmie tā augļi bija Tilzītes mācītāja Daniela Kleina (vācu *Daniel Klein*, liet. *Danielius Kleinas*, 1609–1666) gramatika – lietuviešu valodas pirmā gramatika (1653) – un divi Kleina nāvesgadā iznākuši drukasdarbi: lietuviešu garīgo dziesmu grāmata un lūgšanu grāmata. Neizdota palika viņa lietuviešu vārdnīca (sīkāk skat. Citavičiūtē 2009). 18. gs. sākumā jaunu kustību lietuviešu valodas, rakstniecības un filoloģijas attīstībā izraisīja kāds apstāklis, kas bija padarījis problemātisku šīs valodas izmantojumu, proti, mācīto vīru lietuviešu mēle bija uzņēmusi svešu leksiku (slāvu un vācu aizguvumus) un svešas gramatiskās konstrukcijas tik lielā apjomā, ka tas apgrūtināja saziņu ar vienkāršajiem valodas lietotājiem – sprediķu un drukasdarbu adresātiem, lietuviešu draudžu locekļiem. Šo atsvešinātību uzkrītošu darīja divi 1701. gada izdevumi – reformātu baznīcas darbinieka Zāmuēla Bitnera (*Samuel Bythner*, ap 1632–1710) veiktais un ļaudīm vāji saprotamais Jaunās Derības tulkojums, bet jo sevišķi Bernharda fon Zandena Vecākā (*Bernhard von Sanden der Ältere*, 1636–1703) sastādītā bērnu katehisma (*Cathechisation, oder Kinder-Lehre*, liet. *Kategizavimas, arba Vaiku mokslas*, burtiski "Katehizācija jeb bērnu zinība") lietuviešu izdevums. Visai drīz pēc tam, 1702. gadā, sākās polemika, uz kādiem principiem jābalstās lietuviešu baznīcvalodas lietojumam – "kā runāt ar tautu: vienkāršā, ikdienišķā vai uzlabotā un izpušķotā valodā"¹⁵ (Vanags 2009). 1706. gadā Mihaēls Merlins (*Michael Mörlin*, liet. *Mykolas Merlinas*, 1641–1708) – Gumbīnes (vācu *Gumbinnen*, liet. *Gumbinė*) mācītājs no 1672. līdz 1708. gadam – publicēja traktātu *Principium primum in lingua Lithvanica* ("Lietuviešu valodas pamatprincips", turpmāk saīsināti "Pamatprincips"), kura adresāti bija lietuviešu draudžu mācītāji un kurā formulēti atzinumi par to, kādam, pēc Merlina domām, jābūt lietuviešu valodas lietojumam, proti:

- "Ar tautu jārunā parastā un vienkāršā valodā, nevis tādā, kādu to var atrast reliģiskajos tekstos;
- Ar tautu jārunā tīrā valodā, jo cilvēki nesaprot svešus vārdus. Svešus jēdzienus labāk ir izteikt aprakstoši un nevajag baidīties no brīva tulkojuma;
- Pārlieku nedrīkst paļauties uz jebkura cilvēku runu, bet vajag meklēt labākos paraugus, jo arī sarunvaloda bieži ir piesārņota;
- Runājot ar tautu, jāvairās no jaunvārdiem, kā arī no reti lietojamiem izlokšņu vārdiem;
- Skaidra valoda ir jāmācās no labākajiem runātājiem un arī no folkloras paraugiem"¹⁶ (Vanags 2009).

Paplašinot pēdējo domu, jāpiebilst: Merlins bija viens no pirmajiem, kas mudināja vākt tautasdziesmas (arī citu žanru folkloru). Viņa motīvs bija šāds: tautasdziesmu teksti ir vērtīgi dzīvās valodas avoti, kas gan palīdz mācīties, gan sniedz labus paraugus

15 Polemikas izcelšanos, domājams, sekmēja līdzīgas diskusijas arī citur protestantiskajā Eiropā; tās skāra vācu un franču baznīcvalodas – gan rakstītās, gan mutiskās – un tautas valodas attiecības (Aleknavičienē et al. 2008: 13).

16 Sīkāk par Merlina principiem skat. Citavičiūtē 2008b: 145.

tiem, kam, darba pienākumus veicot, ir jārunā un jāraksta lietuviski. Sava traktāta 34. paragrāfā Merlins klāsta:

“Arī lietuviešu meiteņu dainas nevajaga nicināt: ne jau tāpēc, lai [šīs – M. B.] blēņas pakaļ dziedātu, bet gan, lai labos un *usu probata vocabula* [lietojumā pārbaudītos vokābulus – M. B.] atlasītu. Kas to darīs un šādas dziesmas čakli pierakstīs, tas ar laiku savāks sev skaistu lietuviešu vārdu krājumu un savu darbu nenožēlos [..]”¹⁷ (Mörlin 1706: 23).

Tai pašā 1706. gadā, nedaudzus mēnešus pēc “Pamatprincipa”, klajā nāca Merlina gados daudz jaunākā domubiedra Johana Šulca (*Johann Schultz*, liet. *Jonas Šulcas*, ap 1684–1710) veiktais Ezopa fabulu tulkojums – pirmā daiļliteratūras grāmata lietuviešu valodā. Kā liecina nosaukums – *Die Fabuln Aesopi, zum Versuch nach dem Principio Lithvanicae Lingvae Litauisch vertiret* (“Ezopa fabulas, tulkotas lietuviešu valodā kā mēģinājums pēc *Principio Lithvanicae lingvae*”), tulkojums bija iecerēts kā Merlina tēžu iedzīvinājums – pierādījums to pareizumam. Izdevumu ievada plašs Šulca priekšvārds, kurā līdzās citam vēstīts, kā viņš ar Merlina palīdzību atradis ceļu uz lietuviešu valodu. Te rodamas arī liecības par viņa veikto tautasdziesmu pierakstīšanas darbu un tā nozīmības izpratni. Šulcs raksta, ka pēc iepazīšanās ar “Pamatprincipu”, ko izlasīt iedevis pats Merlins, viņam “atvērušās acis”. Vēlāk, saņemot uzdevumu pārrakstīt Merlina tekstu iespiešanai, Šulcs vēl skaidrāk esot sapratis būtisko:

“Nu es, paldies Dievam, zinu, kāda ir atšķirība starp lietuviešu valodu, kas ir grāmatās, un to, kas ar lielām pūlēm un centību tiek savākta un salikta kopā no lietpratīgu lietuviešu [lietotajiem – M. B.] teicieniem un idiomām. Augšminētais mācītāja kungs [Merlins – M. B.] mani iedvesmoja censties nepalaist garām nevienu izdevību, bet visu, kas vien iezīmīgs lietuviešu valodā, pierakstīt: it īpaši man centīgi jāsavācot lietuviešu sievu dainas, kas ieteiktas *Principii* 34. §. Un to es darīju, un iesāku, arī viņu krietnu daļu esmu jau savācis. Tajās es lielākoties atrodu pareizus, labus, derīgus lietuviešu vārdus, kurus pat ne pusi neesmu lasījis vai redzējis lietuviešu grāmatās: un, ja es tos arī [tur – M. B.] redzu, tad tie nav īstajā vietā un nav lietoti, kur tiem pieder, nemaz nerunājot par tiešām labiem teicieniem, ko mēs saucam par frāzēm un kas tur [dainās – M. B.] daudz ir atrodami”¹⁸ (Schultz 1706: 2–3).

17 “Auch die Dainas der Littauischen Mägde muß man nicht verachten: Nicht zu dem Ende, daß man die Narrenpossen nachsinge; sondern die guten und usu probata vocabula heraus lese. Wer nun das thun und solche Lieder fleißig aufschreiben wird, der wird sich mit der Zeit einen schönen Vorrath von Littauischen Worten samlen und seine Arbeit wird Ihm nicht gereuen [..].” 21. paragrāfā Merlins min gadījumu, kad kāda “pirms 30 gadiem” (t. i., ap 1676) dzirdēta dziesma viņam parādījusi kādu tagad atnestu lietuviešu valodas formu (Mörlin 1706: 16–17).

18 “Nun weiß, GOtt lob! was für ein Unterscheidt ist zwischen dem Littauschen, was man in Büchern hat, und dem, was mit grosser Mühe und Fleisse, aus den rechten Littauschen Redens Arten und Idiotismis verständiger Littauen zusammen gelesen und colligiret wird. Wolgemeldter Herr Pfarrer [Mörlin – M. B.] hat mich zu dem Ende animiret, keine Gelegenheit vorbey zu lassen, sondern alles was nur merkwürdig im Littauschen auffzuschreiben: insonderheit, ich solle die Dainas der Littauschen Mägde, welche §.34. des Principii commendiret werden, fleißig colligiren. Und das habe gethan, und den Anfang gemacht, auch derselben ein gut Theil schon gesamlet. Darinnen finde nun meists rechte, gute, gebräuchliche Littausche Worte, von welchen nicht die helffte in den Littauschen Büchern gelesen, oder gesehen habe: und wenn sie auch sehe, so sind sie nicht in loco, und wo sie hingehören, adhibiret, der recht guten Redens-Arten, die wir Phrases nennen, und deren darin viele zu finden, zugeschwegen.”

Priekšvārdam seko veltījums Šulcam kā fabulu tulkotājam dzejas formā. Dzejoļa autors ir Fīlipsis Rūigs (*Philipp Ruhig*, lat. *Philippus Ruhigi*, liet. *Pilypas Ruigys*, 1675–1749) – Kēnigsbergas Universitātes absolvents, teologs, tolaik (1706. gadā) mācītāja amata kandidāts. (1708. gadā viņš kļuva par Valterķiemes¹⁹ mācītāju un palika šajā amatā līdz mūža beigām.) Veltījumdzejolī Rūigs cildina Šulca veikumu, netieši piemin viņa iedvesmotāju Merlīnu, atdod godu hercogam Frīdriham Vilhelmam un kaismīgi liek saprast, ka lietuviešu valodai Prūsijā nu jauni laiki pienākuši. Ir redzama Rūiga aizrautība un motivētība. Un jau drīz tā guva vēl kādu izpausmi: ap 1708. gadu tapa viņa *Meletema sistens Linguam Lituanicam* (“Pētījums par lietuviešu valodu”). Ap 1735. gadu Rūigs to pārstrādāja. Dienasgaismu tas ieraudzīja 1745. gadā kā vietām papildināts, vietām īsināts un uzlabots vācu tulkojums – *Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (“Pētījums par lietuviešu valodu – tās izcelsmi, būtību un īpašībām”, turpmāk saīsināti “Pētījums”).

Rūiga nopelni lietuviešu rakstniecības labā ir lieli. Savu Kēnigsbergas Universitātē iegūto izglītību un labās filologa darba prasmes viņš licis lietā vairākkārt kā Svēto Rakstu tulkotājs; piemēram, 1727. gadā izdots Jaunās Derības tulkojums lielākoties bija viņa darbs. Rūigs arī tulkojis Kēnigsbergas Universitātes profesora, matemātiķa un luterāņu teologa Kristiāna Langhanzena (*Christian Langhansen*, arī *Langhans*, 1660–1727) darbu *Trumpas ir prastas išguldymas visu nedēlēs ir šventu dienu evangeliju* (“Īss un vienkāršs visu nedēļas un svēto dienu evaņģēliju izskaidrojums”, izdots 1750–1751). Viņš sagatavojis pirmo pilno Bībeles tulkojumu lietuviešu valodā. Taču mūsdienās Rūigu pirmām kārtām atceras un godina kā 1747. gadā klajā laistās “Lietuviešu-vācu un vācu-lietuviešu vārdnīcas..” (*Litauisch-Deutsches und Deutsch-Litauisches Wörter-Buch...*) un jau minētā lietuviešu valodas “Pētījuma” autoru. Pie pēdējā vērts pakavēties sīkāk.

1745. gadā izdotā darba sākumā Rūigs stāsta, kā viņu motivējusi lietuviešu valodā sprediķojošo garīdznieku 1702. gada polemika par to, kā lietuviski jārunā ar tautu. Polemikas dalībnieki bija Merlīns, no vienas, un mācītāji Jākobs Perkūns (*Jacob Perkhun*, liet. *Jakūbas Perkūnas*, ?–1711) un Johans Keimels (*Johann Keimel*, liet. *Jonas Keimelis*, ?–1710), no otras puses. Rūigs šajā strīdā nostājies Merlīna pusē. “Pētījumā” aplūkoti dažādi lietuviešu valodas aspekti – tās izcelsme (Rūigs atražo viņa laikā izplatīto domu par tās cilmi no slāvu valodas, taču norāda uz grieķu valodu kā lietuviešu valodas “vecmāmiņu”), vārda *Lietuva* sākotnējā nozīme, salīdzināta lietuviešu un grieķu leksika, etimoloģija un sintakse, secināts, ka vistuvākā lietuviešu valodas radniecība ir latviešu valoda, ka arī prūšu valoda tai tuva, utt. Salīdzināšanai tiešām liela vieta Rūiga traktātā – tā ir viņa metode. Viņa redzeslokā atrodas arī lietuviešu valodas izloksnes, to izplatība. 14. nodaļā *Vom Reichthum und Vollständigkeit der Littauischen Sprache* (“Par lietuviešu valodas bagātību un pilnību”) Rūigs aizstāv šīs valodas prestižu, parāda tās iespējas. Tepat sniegti lietuviešu sakāmvārdi un mīklu paraugi. 15. nodaļā *Von der Littauischen Sprache Zierlichkeit und Annehmlichkeit* (“Par lietuviešu valodas glītumu un ērtumu”) kā pierādījumus Rūigs sniedz trīs dainas. To citējumu sagatavo sekojoša rindkopa:

19 Valterķieme (vācu *Walterkehmen*, liet. *Valterķiemis*) – mūsdienās Oļhovatka Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apgabalā.

“Dažs labs taps īgns, šeit izlasot, ka kāds šai neizkoptajai, nicinātajai valodai gribot pierakstīt glītumu. Tomēr tā ir kaut ko mantojusi no grieķu valodas jaukuma. Biežais deminutīvu lietojums un daudzie patskaņi tajos, pamīšus ar burtiem l, r, un t, dara to jaukāku nekā daudzās skarbās līdzskaņu triādes poļu valodā. Pirms 50 gadiem Lielajā Lietuvā [Lietuvas lielhercogistē – M. B.] bija daudz dižciltīgo, kas runāja tikai lietuviski, un smalku kundžu Kauņas pilsētā, kas nerunāja nevienu citu valodu kā tikai lietuviešu ar īpašu pieklājību un cita citu godāja ar vārdiem, ko šeit [Prūsijas Lietuvā – M. B.] nelieto, kā **tamista – Jūsu laipnība**. Par to [lietuviešu valodas glītumu un ērtumu – M. B.] it īpaši liecina vientiesīgo meitenišu visvisādiem gadījumiem sagudrotās dainas vai odas, kuras es šajā vietā gribu parādīt”²⁰ (Ruhig 1745: 74–75).

Seko trīs dainas, kurām Rūigs devis no teksta atvasinātus nosaukumus: 1. daina – *Meita pavadīja savu mīļoto* (*Eine Tochter hatte ihren Geliebten begleitet*) ir jauniešu mīlestības dziesma; 2. daina *Par meiteni, kas neprot smalki vērpēt* (*Auf eine, die nicht fein spinnen kann*) ir aušanas dziesma; 3. daina *Meitas atvadas, tautās ejot* (*Abschied einer heirathenden Tochter*) ir kāzu (līgavas atvadu vakara) dziesma²¹. Tekstiem pievienoti Rūiga vācu tulkojumi, kas piebārstīti ar tiešiem, jebkuras vācu valodas deminutīvu darināšanas tradīcijas pārsniedzīgiem lietuviešu deminutīvu atveidojumiem, tā ilustrējot ievada rindkopā teikto par lietuviešu deminutīvu daudzumu, kas šo valodu darot jauku un īpašu. Beidzis dziesmu citēšanu, Rūigs steidzas nodrošināties pret to, ka lasītājs varētu attiecināt viņa lietuviešu valodas glītuma un skanīguma slavinājumu uz pašām citētajām dziesmām:

“Man nebūtu šē piederējies klāstīt niekus, ja nebūtu zināms, ka no tamlīdzīgām odām un no lietuviešu sievām, kas maz nāk kopā ar vāciešiem, var mācīties daudz valodas īpatnību”²² (Ruhig 1745: 78).

Tādējādi tiek pārtverts Merlina traktāta 34. paragrāfa motīvs par to, ka vērtīga ir dziesmu leksika, bet ne dziesmas pašas. Turpinājumā Rūigs norāda (tā atkal atbalsojot Merlina uzskatu) uz bojājumiem lietuviešu garīgajās dziesmās:

“Taču no dubļu lāmām dažā mācīto darinātā dainā šajā valodā ir jāpiesargās, un skaistām garīgām dziesmām ir jāveltī sirds un laiks”²³ (Ruhig 1745: 78–79).

20 “Hier wird es manchen Leuten verdrüßlich lesen zu sein, daß man dieser nicht ausgeübten verachteten Sprache eine Zierlichkeit zuschreiben wolle. Indeßen hat sie doch von der Griechischen Lieblichkeit etwas angeerbt. Der öftere Gebrauch der deminutivorum, und in denselben vieler vokalium, mit den Buchstaben l, r und t, gemengt, macht sie lieblicher, als die viele herbe triconsonantes in der Polnischen. Vor fünfzig Jahren waren in Großlittauen viel von Adel, die nur Littauisch sprachen, und vornehmes Frauenzimmer in der Stadt Kauen, welches nichts als Littauisch mit einer sonderlichen Höflichkeit redeten, und einander ehrten, mit Worten, die hier nicht gebräuchlich, als: **Tamista, Eure Liebe**. Es zeugen davon insonderheit der einfältigen Mägdelein erfundene Dainos oder Oden, auf allerhand Gelegenheit, welche dieser Ort herzusetzen erfordern will.”

21 Jautājumā par Rūiga dainu žanrisko piederību paļaujos uz folklorista Ambrazieja Jonīna rakstīto (skat. Jonynas 1996: 236).

22 “Es hätte mir nicht angestanden Eitelkeiten hieher zu bringen, wenn es nicht bekannt wäre, daß viel Idiotismi der Sprache aus dergleichen Oden, und von littauischen Weibspersonen, die mit Deutschen wenig zusammen kommen, gelernt werden.”

23 “Von den Mistpfützen, in manchen von Gelehrten gemachten Dainis hat man sich aber auch in dieser Sprache vorzusehen, und zu den schönen geistlichen Liedern Herz und Zeit anzuweisen.”

Kaut Rūigs dēvē dainas par “niekiem” (“*Eitelkeiten*”), kas to zina, cik lielā mērā leksikas un dziesmu vērtības pretstatījums tam nāk no sirds. Deminutīvu burtiskā atveide tulkojumā gan rāda, ka viņš tiešām cenšas izcelt vārdformu īpatnības. Tomēr tādejādi, gribot vai negribot, tiek atklāta lietuviešu dziesmu iedaba, to tēlainības neparastums. Un, ja ne Rūigs pats, tad kāds cits gan spēja šo īpatno skaistumu novērtēt, tā piešķirot lietuviešu dziesmiņām Rūiga nenojaustu nozīmību un ietekmi.

Lesings un Rūiga dainas

No dramaturga, literāta un kultūrkriķa Gotholda Efraima Lesinga (*Gotthold Ephraim Lessing*, 1729–1781) daudzajiem sasniegumiem un nopelniem²⁴ mums šobrīd svarīgs kāds viņa kopā ar divām citām lielām vācu apgaismības personībām – Mozesu Mendelszonu (*Moses Mendelssohn*, 1729–1786) un Frīdrihu Nikolai (*Christoph Friedrich Nicolai*, 1733–1811) – īstenots pasākums. Runa ir par nedēļrakstu *Briefe, die neueste Literatur betreffend* (“Vēstules par jaunāko literatūru”), īsuma labad biežāk sauktu vienkārši *Literaturbriefe* (“Literatūras vēstules”; turpinājumā lietots šis nosaukums). Ieceres autora Lesinga vīzijā literatūrai bija jābūt pašapzinīgai, vāciskai, lai tā spētu audzināt sabiedrību nopietnības, gaumīguma, radošuma un atbildības garā. Viņa prātā bija nobriedusi ideja par jaunu literatūrkritikas izdevumu – stilizētām vēstulēm ar iztēlotu adresātu, kas regulāri saņem dzīvas sarunas garā ieturētus vēstījumus. Tie kritiski un reizē nepiespiesti attēlo jaunākos notikumus – sasniegumus un misēklus – vācu literārajā pasaulē. “Literatūras vēstuļu” iznākšana tika uzsākta ar šādu pieteikumu:

“Fon N.** kungs, nopelniem bagāts virsnieks un vienlaikus mācīts vīrs ar izkoptu gaumi, tika ievainots kaujā pie Corndorfas²⁵. Viņš tika nogādāts Fr**, un viņa ievainojumu ārstējošie ārsti tam neko tik uzstājīgi neieteica kā mieru un pacietību. Garlaicība un zināms karavīra riebums pret politikas jauniešiem spieda viņu meklēt tīkamāku nodarbi pie mūžām, ko viņš bija [savulaik – M. B.] tik nelabprāt pametis. Viņš aizrakstīja dažiem draugiem B** pilsētā un lūdza tos palīdzēt aizpildīt kara radītos robus savās zināšanās par jaunāko literatūru. Tā kā draugi nekādi nespēja atteikt viņam šo iepriecinājumu, tad viņi vispirmām kārtām Fll. kungam uzdeva aizpildīt šo uzdevumu”²⁶ (LB 1759: 3).

24 Lūk, Pētera Zeiles 1986. gadā sniegtais, vietumis padomju laika leksikas un izteiksmes tradīciju skartais, taču visumā atbilstošais raksturojums: “[Lesings – M. B.] ir izcilākais vācu apgaismotājs, vācu klasiskās literatūras pamatlicējs, Gētes un Šillera tuvākais priekštecis, kritiķis un estētiķis. Lesings ir bezkompromisa cīnītājs pret absolūtismu, feodālisma izpausmēm sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē, pret garīgo atpalcību, mietpilsonisko filistību, pret klasicisma estētiskajām dogmām” (Zeile 1986: 5).

25 Kaujā pie Corndorfas 1758. gada 25. augustā karaļa Frīdriha II vadītā Prūsijas armija sakāva krievu karaspēku, tā pasargājot Brandenburgas markgrāfisti – Prūsijas valsts teritoriālo kodolu – no krievu iebrukuma. Corndorfas kauja bija viens no svarīgākajiem Septiņgadu kara (1756–1763) notikumiem.

26 “Der Herr von N.** ein verdienter Officier, und zugleich ein Mann von Geschmack und Gelehrsamkeit, ward in der Schlacht bei Zorndorf verwundet. Er ward nach Fr** gebracht, und seine Wundärzte empfahlen ihm nichts eifriger, als Ruhe und Geduld. Langeweile und ein gewisser militärischer Ekel vor politischen Neuigkeiten, trieben ihn, bei den ungern verlassenen Musen eine angenehmere Beschäftigung zu suchen. Er schrieb an einige von seinen Freunden in B** und ersuchte sie, ihm die Lücke, welche der Krieg in seine Kenntniss der neuesten Literatur gemacht, ausfüllen zu helfen. Da sie ihm unter keinem Vorwande diese Gefälligkeit abschlagen konnten, so trugen sie es dem Herrn Fll. auf, sich der Ausführung vornehmlich zu unterziehen.”

Žanriskā formāta izvēle – *vēstules*, resp., infīms, personisks žanrs – rakstītājiem (tie galvenokārt bija Lesings, Mendelszons un Nikolai) deva brīvību, lietojot neformālu izteiksmi, paust personīgus, bieži vien neordinārus uzskatus, ironizēt par konservatīvu autoru ražojumiem, mietpilsoniskumu literatūrā, ne vien ar humoru, bet arī sāpīgi tieši norādīt uz kļūmēm, dalīties ar nejaušiem atradumiem, vēstīt par šķietami marginālo, tomēr ievēribas cienīgo u. tml. “Literatūras vēstules” izvērtās par vitālu, dzirkstošu literatūrkritiku, kas izglītotam lasītājam populārā, saistošā veidā skaidroja norises vācu literatūrā. Pirmais numurs nāca klajā 1759. gada 4. janvārī, pēdējais – 1765. gada 4. jūlijā. Kopskaitā 333 vēstules tika publicētas vai nu anonīmi, vai ar izgudrotiem, autoru apzīmējošiem saīsinājumiem²⁷ – tikai vēlāk retrospektīvi atklājās autoru vārdi. Lesings bija 55 vēstuļu autors. Kāda viņa vēstule, kas datēta ar 1759. gada 19. aprīli, togad izdotā “Literatūras vēstuļu” apkopojuma 2. daļas satura rādītājā nosaukta šādi:

“Trīsdesmit trešā vēstule. Kritika par *Kāda mora dziesmu* no krājuma *Nieciņi*. Par *Kāda lapzemieša dziesmas* oriģinālu. Divas lietuviešu dainas”²⁸ (Lessing 1759: 205).

Vēstules sākumā Lesings salīdzina Heinriha fon Gerstenberga (*Heinrich Wilhelm von Gerstenberg*, 1737–1823) *Kāda mora dziesmu* (*Lied eines Mohren*) un Ēvalda fon Kleista (*Ewald Christian von Kleist*, 1715–1759) *Kāda lapzemieša dziesmu* (*Lied eines Lappländers*), kuru Gerstenberga dzejolis atdarinot. Salīdzinājums izvēršas pretstatījumā par labu Kleistam, turklāt *Lapzemieša dziesmas* sakarā Lesings piebilst: patiesi pastāv kāda lapzemieša, resp., Lapzemē pierakstīta, dziesma, ko “fon Kleista kungs, liekas, būs turējis priekš acīm”. Viņš piemetina, ka tā atrodama vācu-zviedru zinātnieka, humānista Johanna Gerharda Šefera (*Johannes Gerhard Scheffer*, arī *Scheffner*²⁹, 1621–1679) grāmatā *Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio* (“Lapzemes, tas ir, lapu³⁰ reģiona un tautas jauns un paties apraksts”). Šī grāmata ir viens no 17. gadsimta etnogrāfiskās literatūras šedevriem – pirmais Lapzemes un sāmu tautas, tās kultūras attēlojums. Grāmatas oriģināls latīņu valodā tika laists klajā 1673. gadā. 1675. gadā tam sekoja vācu tulkojums. Gan oriģinālā, gan tulkojumā atrodamas divas tautasdziesmas. Lesinga minētā ir kāzu dziesma ar mīlestības tematiku (Schefferi 1673: 283–284 un 1675: 320–321). “Žēl, ka man šī grāmata nav acumirkli pie rokas,” fiktīvajam vēstuļu draugam sadzīviski uzsauc Lesings un piebilst: “Jūs tad ar gandarījumu pārliecinātos, ka šāda meistara atdarinājumi ir [vien – M. B.] pielabojumi.” Seko īss, taču vērienīgs apgalvojums:

“Jūs no tā arī gūtu atziņu, ka dzejnieki dzimst zem katra debesstrēķa un spilgtas izjūtas nav izglītotu tautu privilēģija”³¹ (Lessing 1759: 241).

27 Piemēram ar “Fl.” parakstīto vēstuļu autors bija Lesings.

28 “Drey und dreyßigster Brief. Critik ueber das Lied eines Mohren aus den Tändeleien. Von dem Originale des Liedes eines Lappländers. Zwey Littauische Dainos.”

29 Lesings lieto uzvārda rakstības formu *Šefners* (*Scheffner*).

30 Lapi – agrāk lietots apzīmējums sāmiem, Lapzemes pamatiedzīvotājiem.

31 “Schade, daß ich das Buch nicht gleich bei der Hand habe! Sie sollten mit Vergnügen sehen, daß die Nachahmungen eines solchen Meisters, Verbesserungen sind.” “Sie würden auch daraus lernen, daß unter jedem Himmelsstriche Dichter geboren werden, und daß lebhaft empfindungen kein Vorrecht gesitteter Völker sind.”

Lai šo atziņu nostiprinātu, Lesings tālāk raksta:

“Nav necik sen, kad es šķirstīju Rūiga Lietuviešu vārdnīcu, un tās sākumā sniegtā šīs valodas apskata³² noslēgumā uzgāju kādu uz šo [resp., uz augšminēto atziņu – M. B.] attiecināmu retumu, kas mani bezgala iepriecināja: dažas lietuviešu *dainos* jeb dziesmiņas, proti, kādas tās dzied vienkāršas meitenes. Cik naiva asprātība! Cik valdzinoša vientiesība! Jums nekas nav jāmeklē Lietuviešu vārdnīcā: es Jums divas jaukākas no turienes Rūiga tulkojumā norakstīšu: [...]”³³ (Lessing 1759: 241–242).

Seko dainas *Meitas atvadas*, *tautās ejot* un *Meita pavadīja savu iemīļoto* Rūiga tulkojumā. Beigās Lesings nedaudz atšķirīgiem vārdiem citē fragmentu no Rūiga komentāra:

“Biežie deminutīvi un daudzie patskaņi, pamīšus ar burtiem l, r, un t, [...] vērš šo dziesmu valodu piemīlīgu”³⁴ (Lessing 1759: 244).

Un noslēgumā piebilde par pašu Rūigu:

“Dievbijīgais vīrs atvainojas, ka viņš klāsta tādus niekus; manis pēc, viņš būtu varējis atvainoties, ka nav klāstījis tos vairāk”³⁵ (Lessing 1759: 244).

33. vēstules vērtība, tās iespaids uz Herderu, caur viņu – arī uz Gēti³⁶, tas, ka Herders vēlāk savā krājumā “Tautasdziesmas” (2 sējumi, 1778 un 1779) uzņēma abas Šefera lapu (resp., sāmu) dziesmas un vienu no Rūiga dainām (*Meitas atvadas*, *tautās ejot*), ir rakstos daudz cilāta tēma³⁷. Taču šeit turpinājumā fokusēts kas cits – pirmajā brīdī šķietami tikai detaļa tajā, ko par Lesinga veiktajiem Rūiga pārpublicējumiem vairākkārt teicis Herders.

32 Acimredzot domāts kāds Rūiga “Pētījuma” (1754) un “Lietuviešu-vācu un vācu-lietuviešu vārdnīcas” (1747) konvolūts.

33 “Es ist nicht lange, als ich in Ruhigs Litauischem Wörterbuche blätterte, und am Ende der vorläufigen Betrachtungen über diese Sprache, eine hierher gehörige Seltenheit antraf, die mich unendlich vergnügte. Einige Litauische Damos oder Liederchen, nämlich, wie sie die gemeinen Mädchen daselbst singen. Welch ein naiver Witz! Welche reizende Einfalt! Sie haben in dem Litauischen Wörterbuche nichts zu suchen: ich will Ihnen die zwei artigsten also nach Ruhigs Übersetzung, daraus abschreiben: [...]”

34 “Die häufigen Diminutiva, und die vielen Selbstlauter, mit den Buchstaben l, r und t untermengt, sagt Ruhig, machen die Sprache in diesen Liedern ungemein lieblich.”

35 “Der fromme Mann entschuldiget sich, daß er dergleichen Eitelkeiten anführe; bei mir hätte er sich entschuldigen mögen, daß er ihrer nicht mehrere angeführt.”

36 Ulrihs Gaiers (*Ulrich Gaier*), viens no mūslaiku ietekmīgākajiem Herdera pētniekiem, ietekmju ķēdī attēlo šādi: “Lesings arī bija tas, kas Herdera otru interešu virzienu [par citu tautu, ne tikai vācu tautasdziesmām – M. B.], ja ne gluži ierosināja, tad vismaz argumentatīvi veicināja. [...] Lesinga 33. vēstules centrālais teikums skan šādi: “Jūs no tā arī gūtu atziņu, ka dzejnieki dzimst zem ikkatra debesstrēķa un spilgtas izjūtas nav izglītotu tautu privilēģija.” Šo vēsti Herders 1770. gadā nodod tālāk Gētem, kurš no viņa uzzina, “ka dzejasmāksla vispār ir pasaules un tautu dotība, nevis dažu smalku, izglītotu vīru privātsfēra”” (Gaier 1990: 851; Gētes izteikumu skat. Goethe [1812] 1964: 408).

37 Lesinga citētajām dainām (tāpat kā abām lapu dziesmām) bija atvēlēta vieta Herdera krājumā *Alte Volkslieder* (“Senās tautasdziesmas”), ko bija paredzēts laist klajā 1774./1775. gadā. Jau kopš aptuveni 1771. gada Herderu nodarbināja iecere apkopot un izdot vācu dziesmu tekstus, kas, viņa ieskatā, bija “patiesa jūtu un višas dvēseles izpausme” (Dobbeke und Arnold 1977: 200). Vācu tekstiem darba gaitā tika piepulcēti Viljama Šekspīra darbu fragmenti un vairāku ziemeļu tautu dziesmas. 1774. gadā sākās sadarbība ar Rīgas izdevēju Johānu Frīdrihu Hartknohu un salicēju, lai krājumam *Alte Volkslieder* izdotu, taču 1775. gada februārī, virknei apstākļu summējoties, Herders galu galā manuskriptu ar rūgtumu paņēma atpakaļ. Neiznākušā krājuma 4. grāmatā *Nordische Lieder* (“Ziemeļu dziesmas”) viņš bija iecerējis ietvert gan abas Šefera lapu dziesmas, gan abas Lesinga citētās Rūiga dainas, kā arī vienu latviešu ziņģi.

Rūīga/Lesinga "latviešu dainas" Herdera rakstos

Vēl Kēnigsbergas laikā Herders bija sīki iepazinis tolaik jau izdotos "Literatūras vēstulu" numurus. Rakstītājs tajos visbiežāk bija Lesings (ar laiku viņa loma aizņemtības dēļ mazinājās, vienlaikus palielinoties Mendelszona, Nikolai, Abta³⁸ u. c. ieguldījumam). 1766. gada rudenī Rīgā, Hartknoha apgādā, tika publicēti divi pirmie Herdera rakstu krājumi – *Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Erste/Zwote Sammlung von Fragmenten. Eine Beilage zu den Briefen, die neueste Litteratur betreffend* ("Par jaunāko vācu literatūru. Pirmais/Otrais fragmentu krājums. Pielikums Vēstulēm par jaunāko literatūru"; turpmāk saīsināti "Fragmenti"). Abi sējumi laisti klajā ar apsteidzošu izdošanas gadu (1767), anonīmi, neminot izdošanas vietu un izdevēju. Trešais krājums publicēts 1767. gada Lieldienās, un tikai šī krājuma titullapā ir atklāta izdošanas vieta. "Fragmentos" Herders vēlas, "sekojot ["Literatūras vēstulu" – M. B.] vadlīnijai, izpētīt, kāda ir dzimtenes literatūra, un no malas ieskicēt tās ainavu pēdējos sešos gados" (Haym [1880] 1954: 141). Savos apskatos un iztirzājumos Herders kopumā ietur "Literatūras vēstulēm" solidāru toni, taču netrūkst arī polemikas un vietām – asāku izteikumu.

"Fragmentu" otrā krājuma nodaļā *Von den Deutsch-Orientalischen Dichtern* ("Par vācu orientālajiem dzejniekiem"), kurā Herders aplūko austrumu tematiku un stilizācijas vācu autoru darbos, pavīd kāds domugrauds, pie kura nākas pakavēties. Šeit Herders runā par to, cik auglīga ir izrādījusies austrumu motīvu un stilistikas ietekme uz spāņu un itāļu literatūru. Vācu literatūrā tam nav necik ievērojamu paralēļu. Mierinot savu lasītāju (un reizē izaicinot vācu rakstniekus), Herders norāda, ka ir taču pieejami citi izcili, vēl neaiztikti avoti, un aicina tos apzināt. Runa ir par viduslaiku dzeju un to dzeju, kas dzīvo tautā – dažādās tautās. Herders aicina pievērsties tās vākšanai:

"Tam, kas sliektos nožēlot, ka šāda austrumu invāzija [kā pie spāņiem un itāļiem – M. B.] nav arī pie mums iesējusi poētisko fabulu sēklu, tam es iesaku šīs dzejiskās sviedru lāses veltīt savas zemes kultūrai. Lai viņš kā pravietis kazu ādās³⁹ apceļo seno skaldū un bardu, tiklab kā viņa paša godājamo tautiešu mitoloģiju. Pie skitiem un slāviem, vendiem un bohēmiešiem, krieviem, zviedriem un poļiem vēl ir atrodami priekšteču pēdu nospiedumi. Ja ikviens, cik nu kuram pa spēkam, pacenstos apjautāties par senajām *nacionālajām dziesmām*, tad mēs ne tikai dziļi izprastu priekšteču poētisko domāšanas veidu, bet arī iegūtu gabalus [tekstus – M. B.], kas kā abas latviešu dainas [retinājums mans – M. B.], ko citē "Literatūras vēstules", līdzinātos bieži tik lieliskajām britu balādēm, trubadūru šansoniem, spāņu romancēm vai pat svinīgajiem seno skaldū *sagoliuds*⁴⁰; lai šie nacionālie dziedājumi būtu latviešu dainas [retinājums mans – M. B.] vai kazaku dūmas, vai peruāņu, vai amerikāņu

38 Tomass Abts (*Thomas Abbt*, 1738–1766) – vācu rakstnieks, apgaismības filozofs, Nikolai un Mendelszona tuvs līdzgaitnieks, viens no aktīviem "Literatūras vēstulu" līdzstrādniekiem.

39 "Pravietis kazu ādās" – Jans Pavlikovičs Zdomozirskihs Komarnickis (*Jan Pawlikowicz Zdomozyrskich Komarnicki*) – kļaiņojošs, zvēru ādās tērpies vizionārs ar garu bārdu, kas astoņgadīga puisēna un zvēru bara pavadībā (tāpēc saukts arī par "kazu pravieti") kļaiņojis pa pasauli un citējis katram, kas tam uzdevis kādu jautājumu, atbildi no Bībeles (Gaier 1985: 905).

40 *Sagoliuds* – Edas un skandināvu varoņteiktu dziesmas.

dziesmas. Ja nu kāds to negrib darīt – labs ir! Tas lai pieskaņojas savam laikam, kad filozofijas gaisma ir patriekusi svētās pantu kalšanas ēnas, un lai dzied par mūsu tiro prātu”⁴¹ (Herder 1767 [1766]: 222–223).

Nule citētais fragments vācu kultūrtelpā ir viens no pirmajiem aicinājumiem vākt tautā izplatīto dzeju, turklāt darīt to ar starptautisku vērīenu⁴². Tomēr pretēji tam, kas citāta kontekstā liktos pats par sevi saprotams – ka Herders rādītu priekšzīmi un pats kā pirmais ķertots pie vākšanas, uz ko viņš tik daiļrunīgi aicina –, no viņa puses nekādas vākšanas aktivitātes (ja ar to saprotam nepastarpinātu vērsanos pie ļaudīm) neseko. Taču mums šobrīd svarīgi ir citāta vārdi par “latviešu dainām, ko citē “Literatūras vēstules”” – domāti tādā Lesinga 33. vēstulē sniegtie lietuviešu dainu vācu tulkojumi. Dainas ir aizgūtas no lietuviešu valodai veltīta avota, no Rūiga grāmatas, kurā to sakarā ne reizi neparādās apzīmējums *latviešu* (tas nav lietots arī Lesinga pārpublicējumā), un te nu rodas jautājums: kāpēc Herders tās, it kā klaji runājot pretī faktam, piedēvē latviešiem? Kā rādīs turpmākais, tā ir šķietami: nekādas pretrunas šeit nav, un Herders lietuviešiem neko, nedz apzināti, nedz neapzināti, nav atņēmis. Taču tas, ka viņš nekur nav paskaidrojis savu termina *latviešu* izpratni (visticamāk, uzskatīdams to par pašsaprotamu), ir izraisījis nopietnus pārpratumus⁴³. Jāpiebilst arī, ka pārrakstīšanās iespēja te nepastāv: šīs pašas lietuviešu dainas, ko Herders iepazīs Lesinga 33. vēstulē, viņš (šķietami) piedēvē latviešiem vēl kādā rakstā. Savā slavenajā darbā *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und Lieder alter Völker* (“Izvilksms no sarakstes par Osiānu

41 “Wer es also beklagen möchte, daß keine solche Morgenländische Invasion nicht auch bei uns den Saamen poetischer Fabeln gestreut; dem rathe ich, diese Dichterische Schweißstropfen der Cultur seines Bodens zu widmen. Er durchreise als ein Prophet in Ziegenfellen die Mythologien der alten Skalder und Barden sowohl, als seiner eigenen ehrlichen Landsleute. Unter Scythen und Slaven, Wenden und Böhmen, Russen, Schweden und Polen gibt es noch Spuren von diesen Fußstapfen der Vorfahren. Würde man, jeder nach seinen Kräften, sorgsam seyn, sich nach alten Nationalliedern zu erkundigen; so würde man nicht blos tief in die Poetische Denkart der Vorfahren dringen, sondern auch Stücke bekommen, die, wie die beide Lettische Dainos, die die Litteraturbriefe anführten, den oft so vortrefflichen Ballads der Britten, den Chansons der Troubadoren, den Romanzen der Spanier, oder gar den feierlichen Sagoliuds der alten Skalder beikāmen; es möchten nun diese Nationalgesänge Lettische Dainos, oder Cosakische Dummi, oder Peruanische, oder Amerikanische Lieder seyn. Will aber jemand dies nicht thun, wohl! der bequeme sich nach seiner Zeit, da das Licht der Philosophie die heiligen Schatten der Dichterei vertrieben, und singe für unsern reinen Verstand.”

Arbuzovs šo Herdera izteikumu vērtību raksturo sekojošiem vārdiem: “Kaut kas neticami jauns mums šē iznāk pretī, pilnīgs apgaismības jē dziļi nicināto “zemnieku odu” pārvērtējums: dziesmiņas, kādas tās darināja un dziedāja lietuviešu zemniekmeitas, Herders šeit tiešā veidā noliek līdzās skaidu dziesmām, kuras viņš vēl pirms aptuveni gada cildināja kā jebkuras senās un jaunās dzejas virsotnes!” (“Etwas unglauhaft Neues tritt uns hier entgegen, eine volle Umwertung der von der Aufklärung aufs tiefste verachteten sog. “Bauernoden”: Liederchen, wie sie die litauischen Bauernmädchen machten und sangen, stellt Herder hier unmittelbar neben die Skaldenlieder, die er noch vor etwa einem Jahr als Gipfel aller alten und neuen Poesie gefeiert hatte!”) (Arbusow 1953: 138).

42 Par pirmo vācu autoru, kas aicināja vākt dziesmas, šajā gadījumā gan tieši vācu dziesmas, tiek uzskatīts Rūdolfis Ērihs Raspe (*Rudolf Erich Raspe*, 1736–1794), slavenās grāmatas *Münchhausens Abenteuer* (“Minhauzena piedzīvojumi”) iespējama autors. Mendelszona un Nikolai izdotās sērijas *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste* (“Daiļo zinību un brīvo mākslu jaunā bibliotēka”) pirmajā sējumā 1765. gadā, atsauksmē par Tomasa Pērsija (*Thomas Percy*, 1729–1811) *Reliques of Ancient English Poetry* (“Senās angļu dzejas relikvijas”, 1765), Raspe pauda vēlmi, lai arī Vācijā kāds sekotu Pērsija angļu balāžu un dziesmu vākšanas piemēram (NBdSWuFK 1765: 176). Sīkāk par to skat. Bodmer 1955: 37, arī Gaier 1990: 852.

43 Viens šāds pārpratums (faktiski pārpratuma pārpratums), pēc Andreja Johansona (1922–1983) domām, ir sekojošs: “Herders laikam bija pirmais, kas attiecināja uz latviešu tautasdziesmām dainu nosaukumu, ko vēlāk – pēc J. Lautenbaha un H. Visendorfa ierosinājuma, bet pret paša gribu – akceptēja arī K. Barons. Būtībā šī Herdera terminoloģija bija misēklis” (Johansons 1975: 417). Johansonam piebalso Pēteris Zeile: “Šim it kā nejausajam pārpratumam bija būtisks turpinājums mūsu tālākajā folkloristikas vēsturē. K. Barons, piekriždams izdevēja H. Visendorfa vēlmei, savus krājumus nosauca par “Latvju dainām”. Pēc viņa šo nosaukumu izmantoja arī citi folkloras vācēji, kārtotāji un pētnieki (L. Bērziņš, J. Endzelīns, R. Klaustiņš, A. Švābe), un tas izplatījās tautā kā lakonisks, daiļskanīgs, tautas dziesmu iedabai atbilstošs apzīmējums” (Zeile 1995b: 20).

un senu tautu dziesmām”, 1773; turpmāk “Izvilkums”) viņš kāduviet saka iztēlotajam vēstuļdraugam:

“Jūs zināt abas latviešu dziesmiņas [retinājums mans – M. B.], ko Lesings savās “Literatūras vēstulēs” citēja no Rūiga [krājuma – M. B.] [..]”⁴⁴ (Herder 1773: 21).

Vairākus gadus pirms “Izvilkuma” klajā nākšanas, proti, 1770. gada 14. oktobra vēstulē savai ligavai Karolīnei Flakslandai (*Maria Caroline Flachsland*, 1750–1809), vēlāk – sievai, viņš, izsakot pieņēmumu, ka tā droši vien ir lasījusi dažnedažādas idilles, šķelmīgi piedāvā:

“Es varētu Jums no saviem krāmiem pielikt klāt vēl krietnu daļu: “arābu ēzeļu dzinēju, itāļu zvejnieku, amerikāņu [dziesmas] par medībām sniegā, tāpat lapu-grenlandiešu un latviešu”⁴⁵ (citēts no: Dobbek und Arnold 1977: 254).

Šajā gadījumā Herders gan nepasaka, ka viņa latviešu idilles būtu tās pašas Rūiga/Lesinga lietuviešu dainas, taču nav īsti pamata domāt, ka varētu būt runa par ko citu – varbūt vienīgi lietuviešu dziesmu pāri vēl pavadīja latviešu ziņģe, ko atrodam Herdera 1774. gada *Alte Volkslieder* iecerē un kuras avots ir 1721. gadā klajā nākusi Hannoveres kūrfirstes diplomāta un rakstnieka Frīdriha Kristiāna Vēbera (*Friedrich Christian Weber*, ?–1739?) grāmata *Das veraenderte Rußland* (“Pārveidotā Krievija”; skat. Weber 1721: 70–71)⁴⁶.

Tātad: kāpēc Herders divos minētajos gadījumos, 1767. [1766.] gada “Fragmentu” otrajā krājumā un 1773. gada “Izvilkumā” (visticamāk – arī 1770. gada vēstulē Flakslandai), it kā nesaprotamā kārtā, pretēji Rūigam un Lesingam, lietuviešu tekstu pārpublicējumus nosauc par latviešu dainām? Taču vispirms par to, kā ar šo it kā klajo pretrunu apietas Herdera pētniecība.

Herders esot jaucis lietuviešu un latviešu valodu/dziesmas

Vācbaltiešu filozofa un kultūrvēsturnieka Kurta Štāfenhāgena (*Kurt Stavenhagen*, 1884–1951) 1925. gada eseja *Herder in Riga* (“Herders Rīgā”), kas balstīta viņa 1922. gada uzrunā Rīgas Herdera institūta svinīgajā aktā, droši vien nav pirmais raksts, kurā norādīts uz latviešu-lietuviešu (šķietamo) substitūciju Herdera tekstos, taču katrā ziņā tas ir ietekmīgākais. Šī publikācija aizsāk Herdera “kļūdas” uzrādījumu virkni, kas vācu un latviešu Herdera diskursā turpinās vēl mūsdienās. Apcerot tēmu *Herders un latviešu tautasdziesma*, Štāfenhāgens brīdina:

44 “Sie kennen die beyden lettischen Liederchen, die Lessing in den Litteraturbriefen aus Ruhig anzog [...]”.

45 “Nun könnte ich Ihnen noch aus meinem Kram einen guten Theil andere hinzu setzen: “Arabische von Eseltreibern, Italienische von Fischern, Amerikanische aus der Schneejagd, item Lapp-Grönlandische u. Lettische”.”

46 Skat. par to arī Arbusow 1953: 152, 156–157.

“Tomēr lietuviešus Herders Osiāna rakstā [“Izvilkumā” – M. B.] jauca ar latviešiem”⁴⁷ (Stavenhagen 1925: 14; 15. zemsvītras piezīme).

Dažas lappuses tālāk, sakarā ar vēstuli Flakslandai, kur Herders stāsta par viņa savāktajām (tostarp arī latviešu) idillēm, Štāfenhāgens raksta:

“Taču te modina šaubas tas, ka viņš savā esejā par Osiānu [“Izvilkumā” – M. B.] jauca latviešu un lietuviešu tautasdziesmas, jo Lesinga citētās lietuviešu dziesmas no Rūiga [krājuma – M. B.] viņš tur par latviešu”⁴⁸ (Stavenhagen 1925: 15–16; 19. zemsvītras piezīme).

Štāfenhāgena eseju, pateicoties publikācijai izdevumā *Abhandlungen des Herder-Instituts zu Riga* (“Rīgas Herdera institūta raksti”), drīz vien iepazīna pētnieki, kas Baltijā un ārpus tās interesējās par Herderu. Hrestomātiski ir kļuvuši Štāfenhāgena vārdi tajā: “Herderiskais Herderā izauga Rīgā” (“*Das Herdersche in Herder ist in Riga gewachsen*”, Stavenhagen 1925: 13). Līdz ar pašu eseju plaši zināma, protams, kļuva arī tajā atkārtoti paustā doma par Herdera latviešu-lietuviešu “misēkli”. Dažus gadus vēlāk šī ideja pārtverta cita vietējā Herdera diskursa dalībnieka – skolotāja un vēsturnieka, Liepājas muzeja izveidotāja Aleksandra Vēgnera (*Alexander Wegner*, 1863–1926) – rakstā *Herder und das lettische Volkslied* (“Herders un latviešu tautasdziesma”, 1928). Viņš norāda:

“Abas latviešu “Dainos” [...] nav [...] īstenībā latviešu “Dainas”, bet gan lietuviešu “Dainos” [...]”⁴⁹ (Wegner 1928: 18).

Lakoniski izsakās Leonīds Arbusovs (*Leonid Arbusow*, 1882–1951) plašajā, *post mortem* publicētajā pētījumā *Herder und die Begründung der Volksliedforschung im deutschbaltischen Osten* (“Herders un tautasdziesmu pētniecības iedibināšana vācbaltiskajos austrumos”, 1953): vietā, kur analizēta abu dainu loma Herdera priekšstats, tiek citēti attiecīgie vārdi no “Fragmentu” otrā krājuma, kvadrātiekāvēs ievietojot labojumu:

“[...] 1766. gadā izdotajā Rīgas “Fragmentu” II krājumā Herders “abas latviešu [pareizi: lietuviešu] dainas” nostāda vienā rindā ar slavenākajām nacionālajām dziesmām [...]”⁵⁰ (Arbusow 1953: 179).

Nedz pirms, nedz pēc šī teikuma nav komentāru vai skaidrojumu. Iespējams, Arbusovs apzināti atturas no plašākas izteikšanās, taču signālu par savām domām šajā jautājumā tomēr raida.

47 “Die Litauer aber verwechselt H. im Ossianaufsatz mit den Letten.”

48 “Aber es muss misstrauisch machen, dass er im Ossianaufsatz lettische und litauische Volkslieder verwechselt. Denn die von Lessing aus Ruhig zitierten litauischen Lieder hält er für lettische.”

49 “Diese beiden lettischen “Dainos” [...] sind [...] in Wirklichkeit keine lettischen “Dainas”, sondern eben litauische “Dainos” [...]”

50 “[...] in der II. Rigaer Fragmentensammlung von 1766 stellt Herder in die Reihe der berühmtesten Nationallieder die “beiden lettischen [richtig: litauischen] Dainas” [...]” Citviet, citējot Herdera vēstuli Flakslandai, Arbusovs kvadrātiekāvēs ievieto piezīmi “[proti, lietuviešu]” (Arbusow 1953: 158).

Nav jāšaubās, ka nule citētie vācbaltiešu autori labi orientējās Herdera rakstniecībā un tās kontekstos, tomēr šķiet (un par to varētu liecināt aplūkotais izteikumu klāsts), ka viņi, atbilstoši sava laika aizspriedumiem par Herdera domāšanas un rakstīšanas manieri, nepietiekami novērtēja viņa spēju ar jēdzieniem rīkoties prasmīgi un lietot īstos vārdus istajā vietā, citādi droši vien būtu meklēts risinājums. Latviešu rakstos kļūdas piedēvēšana Herderam, sekojot vācbaltiešu paraugam, ir vispārēja. Tā Heinrihs Strods 1983. gada esejā *J. G. Herders un latviešu tautasdziesma* apgalvo: “[...] valodas nezināšanas dēļ par latviešu tautasdziesmām Rīgas periodā (1766.–1767. g.) [Herders – M. B.] vēl saucis lietuviešu tautasdziesmas” (Strods 1983: 151). Diezgan daudz uzmanības *quasi* substitūcijai veltījis Edgars Dunsdorfs (1904–2000) savā rakstā *Latviešu kultūras atblāzma astoņpadsmitā gadsimtenā Vācijā* (1971). Viņš pauž neizpratni, izsaka un tūlīt pat noraida kādu pieņēmumu un galu galā nonāk pie secinājuma, ka vainīga ir Herdera nezināšana:

“Kad Herders rakstīja savus fragmentus, viņa priekšā bija Lesinga teksts, kurā nepārprotami teikts, ka citētās ir leišu dainas. Līdz ar to rodas svarīga problēma – kā varēja gadīties, ka Herders tās atkārtoti apzīmē par latviešu tautasdziesmām. [...] Vai Herders uzskatīja leišu dainas par latviešu tautasdziesmām tāpēc, ka viņam tās likās satura ziņā radnieciskas? Šāds pieņēmums implicētu, ka Herders tik labi pazina kā latviešu, tā leišu tautas dzeju, ka uzdrošinājās tās uzskatīt par vienādām. Tā kā leišu dainas tomēr lielā mērā atšķiras no latviešu dainām, tad šāds pieņēmums būtu pretrunīgs un tāpēc jānoraida. Atliek tikai otra hipotēze, ka sajaukšana ir notikusi nevis latviešu tautasdziesmu labās pazīšanas, bet gan ignorances dēļ [...]” (Dunsdorfs 1971: 97–98).

175

Īsākos vārdos, bet ar līdzīgu galadomu nākts klajā diezgan daudz rakstos (Arājs 1985: 20; Apkalns 1977: 317, 329; Jankeloviča 1971: 143; Jaremko-Porter 2008b: 190, 2012: 162; Johansons 1975: 417; Šmidchens 2010; Zeile 1995b: 20; u. c.). Pēc manas pašreizējās zināšanas, tikai vienā gadījumā piedāvātais risinājums *quasi* substitūciju parāda citā gaismā, proti, tieši kā *quasi* – šķietamu, un tas liek iziet ārpus vācbaltiešu-latviešu Herdera diskursa ietvariem.

1932. gadā Vīnes Universitātē doktora grādu ieguva lietuviešu ģermānists, žurnālists, lietuviešu katoļu jaunatnes organizācijas *Ateitis* (“Nākotne”) biedrs Igns Skrupskelis (*Ignas Skrupskelis*, 1903–1943). Viņa disertācija *Die Litauer in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts* (“Lietuvieši 18. gadsimta vācu literatūrā”) lietuviski tika izdota 1967. gadā, 25 gadus pēc autora nāves⁵¹. Tā veltīta visai plašam 18. gadsimta Austrumprūsijas lietuviešu literārās kultūras un valodas jautājumu lokam. Centrā ir četras lielas tālaika Austrumprūsijas/Baltijas personības: Hāmanis, Herders, Teodors Gotlībs fon Hipels un Kants. Herderam veltītajā II nodaļā (disertācijas B daļā) Skrupskelis apspriež *quasi* substitūcijas jautājumu. Un te pavīd skatījums, kas atrisina pretrunas un liek visam nostāties savās vietās. Apakšnodaļā *Herderis ir lietuvīu liaudies dainos* (“Herders un lietuviešu tautasdziesmas”) Skrupskelis min Herdera plānus pēc 1778./1779. gada izdevuma sagatavot vēl vienu tautasdziesmu krājumu, kas ietvertu

51 Igns Skrupskelis gāja bojā 1943. gada 29. janvārī padomju lēģerī Vorkutā.

“grenlandiešus, lapus, somus, igauņus, latviešus, slāvus u. c., līdz pat dalmāciešiem” (skat. Redlich 1885: XI). Norādot, ka lietuviešu šajā virknē nav, Skrupskelis paskaidro:

“[...] taču nav šaubu, ka jēdziens “latvieši” aptver visas baltu dzimtas”⁵² (Skrupskelis 1932/1967: 82).

Ja tā, tad līdz šim aprakstītā brīnīšanās un prātošana izrādās lieka: Herders nevis neatšķīra latviešus un lietuviešus, bet gan tos nešķīra – lietojot terminu *latvieši*, viņš tajā ietvēra gan lietuviešus, gan latviešus (šaurā izpratnē). Taču citur savā tekstā Skrupskelis tomēr pinas pretrunās. Runājot par attiecīgajām vietām “Fragmentu” otrajā krājumā un “Izvilkmā”, viņš lieto vārdu *klūda* (skat. Skrupskelis 1932/1967: 77). Galu galā tiek izteikta šāda pretrunīga doma:

“Lietuviešu un latviešu tautasdziesmas tika sajauktas drīzāk dēļ abu tautu tuvās radniecības un vispārīgi lietotā jēdziena “latviešu tautas” “baltu tautu” apzīmēšanai”⁵³ (Skrupskelis 1932/1967: 77).

Nav saprotams, kāpēc lai tā būtu sajaukšana, ja jau termins *latviešu*, kā Skrupskelis pats to pamanījis, ir jumta termins. Taču, šā vai tā, viņa sacītais paver tāda skatījuma iespēju, kas, neatkarīgi no izteikumu pretrunības, faktiski pretrunu atceļ: ja *latviešu/latvieši* Herderam ir termini, kas aptver gan latviešus (šaurā nozīmē), gan lietuviešus, tad attiecīgās vietas viņa rakstos kļūst saprotamas.

Liekas, ka Skrupskelis lietuviešu Herdera diskursā ir vienuļš augšminēto domu paudējs. Tā Alfons Šešplauķis (*Alfonsas Šešplauķis*, arī *Šešplauķis-Tyruolis*, 1909–2006), viens no redzamākajiem Herdera lietuviešu tautasdziesmu publicējumu pētniekiem, savos tekstos atkārti izplatītos uzskatus par Herdera kļūdišanos. Šešplauķis šai tēmai veltījis divus rakstus – *Herder und die Dainos* (“Herders un dainas”, 1962) un *J. G. Herderis ir baltu tautos* (“J. G. Herders un baltu tautas”, 1995). Pirmajā no tiem, nonācis pie *quasi* substitūcijas, viņš tikai norāda uz skaidrojumu Vēgnera 1928. gada rakstā *Herder und das lettische Volkslied* (Šešplauķis 1962: 5), bet otrajā iztirzā Herdera “kļūdišanos” (Šešplauķis 1995: 46). Tas darīts, neraugoties uz to, ka pētījuma (nelielas grāmatiņas) literatūras sarakstā ir iekļauts Skrupskēļa disertācijas 1967. gada izdevums. Citi ievērojami lietuviešu autori, kas pievērsušies šai tematikai – literatūrzinātnieks un folklorists Mīkols Biržiška (*Mykolas Biržiška*, 1882–1962) un lietuviešu folkloristikas vēstures pētnieks Ambraziejs Jonīns (*Ambraziejus Jonynas*, 1919–2006) – jautājumu apiet (skat. Biržiška 1919; Jonynas 1980, 1984 un 1996). Atgriežoties pie Skrupskēļa: diemžēl viņš par terminu *latviešu tautas* neko vairāk kā augstāk citēto nepasaka, atstājot lasītāju neziņā par tā avotiem un izcelsmi. Mēģināsim noskaidrot, vai šis robs ir aizpildāms.

52 “Lietuviāi daugiau nėra minimi, bet nelieka abejonēs, kad sāvoka “latviai” apima visas baltu gimines.”

53 “Lietuvių ir latvių liaudies dainos buvo supainiotos greičiausiai dėl abiejų tautų artimos giminytės ir bendrai vartojamos sąvokos “latvių tautos” “baltų tautoms” pažymėti.”

“Latviešu tautas” (*lettische Völker*) – Augusts Ludvigs fon Šlēcers un citi

16. un 17. gadsimtā par tautām un tautu kopumiem mēdza domāt un rakstīt genealoģijas (“radurakstu”) kategorijās (aptuveni: kas no kādām sengrieķu un romiešu autoru vai Bībelē minētajām tautām cēlies). Baltija šē piedāvā diezgan prāvu traktātu klāstu, kas plaši un detalizēti aprakstīts un analizēts Stefana Donekera (*Stefan Donecker*) 2017. gada monogrāfijā *Origines Livonorum. Frühneuzeitliche Hypothesen zur Herkunft der Esten und Letten* (“*Origines Livonorum. Agro jauno laiku hipotēzes par igauņu un latviešu izcelsmi*”). Viens no izcilākajiem šāda veida traktātiem ir Frīdriha Meina⁵⁴ (*Friedrich Mein*, ap 1593–1659) *Syntagma de origine Livonorum* (“Sintagma par livoniešu izcelšanos”, 1632, pēc kolofona 1635), kurā sniegta pirmā latviešu un arī pirmā igauņu tautas melodijas transkripcija. 18. gadsimta pirmajā pusē ģenealoģiskā pieeja sāka iet mazumā, un uzmanība vairāk tika pievērsta tautu tīri vēsturiskajai, lingvistiskajai un kultūras radniecībai. 18. gadsimta otrajā pusē vēl nepastāvēja salīdzinoši vēsturiskā valodniecība – tās aizmetņi parādījās 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs. Taču šajā laikā un dažos gadījumos jau 17. gadsimtā radās daudzvalodu vārdnīcas. Valodu klasifikācijas tika lietotas arī kā tautu klasifikācijas, un tās izstrādāja vēsturnieki. Valodu, ko mūsdienās sauc par baltu valodām (senprūšu, lietuviešu, latviešu u. c.), līdzīgums un radniecība jau 18. gadsimta pirmajā pusē vairs nebija nekāds jaunums (to rāda arī Rūiga “Pētījums”). Termins, kas zinātniskajā literatūrā plašāk parādījās, sākot ar 18. gadsimta 60. gadu nogali, t. i., laikā, kad tuvojas beigām Herdera Rīgas posms, šīs grupas apzīmēšanai bija *lettische Sprachen* (*latviešu valodas*). Līdz brīdim, kad termins *baltische Sprachen* (*baltu valodas*) ieņēma savu vietu līdzās tādiem apzīmējumiem kā *germāņu, slāvu, romāņu valodas* u. c., vēl bija jāpaiet diezgan ilgam laikam: to 1845. gadā savā grāmatā *Die Sprache der alten Preußen an ihren Überresten erläutert* (“Seno prūšu valoda, izskaidrota pēc tās atliekām”) pieteica Kēnigsbergas Universitātes profesors Ferdinands Neselmanis (*Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann*, 1811–1881) (skat. Nesselmann 1845: XXIX). Līdz minētā darba iznākšanai un daudzos gadījumos vēl pēc tam jumta termina lomu galvenokārt pildīja *latviešu valodas*; savukārt, runājot par attiecīgās valodas lietotāju kopumu, bija aprītē termins *latviešu tautas*.

No Herdera laikabiedriem akadēmiķiem, kas izmantoja šo apzīmējumu, pirmām kārtām minams vēsturnieks, jurists un literāts Augusts Ludvigs fon Šlēcers (*August Ludwig von Schlözer*, 1735–1809). Savā plašu ievēribu guvušajā grāmatā *Probe Rußischer Annalen* (“Krievu annāļu pētījums”, 1768) Šlēcers pēc tam, kad bijusi runa par somu tautām, izsakās:

“Negaidiet, ka es arī latviešus Vidzemē likšu somu tautu klasē. Hēders⁵⁵ un pat mācītais Baiers⁵⁶ ir tā darījuši, taču pilnīgi nepamatoti. Bez somu valodas jau senatnē ziemeļos bija vēl viena pavisam citāda

54 Arī Mēnijs, Mēniuss u. tml.; latīniskotā versijā *Fridericus Menius*.

55 Johans Eliāss Hēders (*Johann Elias Heder*, 1704?–?) 1727. gadā publicēja traktātu *De lingua Herulica seu Lithuanica & Samogitica, tum Prussica, deinde Lettica et Curlandica...* (“Par herulu jeb lietuviešu un žemaišu, tad prūšu, pēc tam latviešu un kurzemnieku valodu.”) (Heder 1727). Par to vēl būs runa.

56 Gotlībs Zigfrīds Baiers (*Gottlieb Siegfried Bayer*, 1694–1738) – filologs, vēsturnieks, orientālists, viens no pirmajiem Sanktpēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķiem. Šlēcers šeit domā Baiera darbus par skitu jautājumu (*De origine et priscis sedibus Scytharum* un *De Scythiae situ, qualis fuit sub aetate Herodoti*), kuros rakstīts arī par latviešu izcelsmi.

pamatvaloda, kas savukārt dalījās trijās izloksnēs – senajā, nu jau izmirušajā prūšu, lietuviešu un latviešu jeb kuršu. Ka šīs trīs izloksnes ir vienas un tās pašas pamatvalodas meitas, ko es plašākā izpratnē gribētu saukt par latviešu, to zina katrs”⁵⁷ (Schlözer 1768: 111–112).

18. gadsimta 70. gados termins *latviešu tautas* nostiprinājās, pateicoties trim iespaidīgiem ievērojamu vēsturnieku darbiem. Pirmām kārtām tas atkal bija Šlēcers, kas 1771. gadā lietoja to savā ambiciozajā un inovatīvajā darbā *Allgemeine nordische Geschichte* (“Vispārējā ziemeļu vēsture”). Jau grāmatas nosaukums ietver jēdzienu *latviešu tautas*:

“Vispārējā ziemeļu vēsture. Pēc labākajiem ziemeļu rakstniekiem un paša pētījumiem aprakstīta un izdota kā ģeogrāfisks un vēsturisks ievads pareizai skandināvu, somu, slāvu, latviešu un Sibīrijas tautu pazīšanai, it īpaši senajos un vidējos laikos..”⁵⁸ (Schlözer 1771: titullapa)

Nodaļā *Abriß der Nordischen Geschichte überhaupt, in ihrem vollen Umfange* (“Ziemeļu vēstures apskats kopumā, tās pilnā apjomā”) atrodam apakšnodaļu virkni *Skandinavische Geschichte, Slawische Geschichte, Lettische Geschichte* (“Skandināvu vēsture”, “Slāvu vēsture”, “Latviešu vēsture”), un nodaļā *Von den Stammvölkern des Europäischen Nordens* (“Par Eiropas ziemeļu pamattautām”) ietvertas apakšnodaļas *Samojeden, Finnen, Letten, Slaven, Germanen, Kymren* (“Samojedi” [ņenci – M. B.], “Somi”, “Latvieši”, “Slāvi”, “Ģermāņi”, “Kimri” [ķelti – M. B.]). No citiem ievērojamu Herdera laikabiedru darbiem, kuros lietoti termini *latvieši/latviešu tautas* un *latviešu valodas* (attiecīgi, tautu grupas un valodu grupas apzīmējumam), minama savulaik daudz atzinības guvusī Johana Tūnmaņa (*Johann Thunmann*, 1746–1778) grāmata *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker* (“Pētījumi par dažu ziemeļu tautu seno vēsturi”, 1772). Vairākos punktos tā met izaicinājumu Šlēcera uzskatiem⁵⁹. Šī darba 1. daļa saucas *Über den Ursprung der alten Preußen und der übrigen Lettischen Völker* (“Par seno prūšu un pārējo latviešu tautu izcelsmi”). 1773. gadā tika laists klajā Johana Kristofa Gaterera (*Johann Christoph Gatterer*, 1727–1799), Šlēcera skolotāja, tolaik Getingenes Karaliskā vēstures institūta direktora, grāmatas *Abriß der Universalhistorie* (“Universālais vēstures apskats”) otrais izdevums. Arī tajā termini *latvieši* un *latviešu tautas* parādās augšminētajā nozīmē (Gatterer 1773: 461, 521). 18. gadsimta 80. gados minētie termini akadēmiskajā leksikā jau ir bieži sastopami. Turpmākās attīstības apskats liktu pārāk atkāpties no tematiskās pamatlīnijas, tālab aprobežošos ar piebildi, ka attiecīgo

57 “Man erwarte nicht, daß ich auch die Letten in Liefland in die Klasse der Finnischen Völker setze. Heder und sogar der gelehrte Baier, haben solches gethan; allein mit grossem Unrechte. Ausser der Finnischen Sprache gab es schon im alten Norden noch eine andre ganz verschiedene Hauptsprache, die sich wieder in drei Mundarten theilte, die alte nun mehr ausgestorbene Preußische, die Lithauische und die Lettische oder Kurische. Daß diese drei Mundarten Töchter einer einzigen Hauptsprache sind, die ich die Lettische in weiterm Verstande nennen möchte, weiß jedermann [...].”

58 *Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den neuesten und besten Nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschrieben, und als eine Geographische und Historische Einleitung zur richtigern Kenntniß aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen und Sibirischen Völker, besonders in alten und mittleren Zeiten...*

59 Tūnmanis, atšķirībā no Šlēcera, *latviešu tautas* kā apakšgrupu iekļāva slāvu tautu grupā.

terminoloģiju lieto sanskritologs, vēsturiski salīdzinošās indoeiropēistikas aizsācējs Francis Bops (*Franz Bopp*, 1791–1867), piemēram, vēl savā 1853. gadā publicētajā rakstā *Über die Sprache der alten Preussen in ihren verwandschaftlichen Beziehungen* (“Par seno prūšu valodu un tās radniecības saitēm”; Bopp 1853: 1)⁶⁰. Un vēl jāpiebilst, ka šī terminoloģija jau agri tika pārņemta krievu izdevumos⁶¹. Krievijas imperatora Pāvila I protežē, slepenpadomnieka, viceadmirāļa, ģeogrāfa, rakstnieka un tulkotāja Sergeja Pleščejeva (*Sergej Ivanovič Pleščeev*⁶², 1752–1802) daudzus izdevumus piedzīvojušajā darbā *Obozrenie Rossijskoj imperii v nynešnem ee novoustroennom sostojanii*⁶³ (“Krievijas impērijas apskats tās pašreizējā jauniekārtotajā stāvoklī”, pirmizdevums 1787) ir sadaļa *Narody obitajuščije v Rossii*⁶⁴ (“Tautas, kas dzīvo Krievijā”; Pleščeev 1793: 26–38). Te līdzās citam vēstīts par “latviešu tautām” (*latyšskie narody*), pie kurām piederot īstie latvieši (*suščie latyšji*) un lietuvieši (*litva*)⁶⁵ (Pleščeev 1793: 27)⁶⁶.

Kad 1853. gadā tika laists klajā augšminētais Bopa pētījums, Neselmanis jau bija pieteicis terminu *baltu valodas* (1845) un tas bija sācis izplatīties akadēmiskajā leksikā. Terminoloģiskās inovācijas nepieciešamību Neselmanis pamatoja gaužām vienkārši, proti, paužot neizpratni par to, kāpēc vesela valodu grupa jādēvē vārdā, kuru latviešu valoda jau ir rezervējusi sev, un piebilstot, ka tas jo viegli izraisa pārpratumus (Nesselmann 1845: XXIX)⁶⁷. Herdera “latviešu dainu” gadījums tam ir lielisks piemērs.

Herders savulaik tika iepazinis Šlēcera veikumu – viņa skandalozā recenzija par Šlēcera darbu *Vorstellung seiner Universal-Historie* (“Vispārējās vēstures izklāsts”, 1771) (Herder 1772) un Šlēcera iznīcinošā atbilde (Schlözer 1773) ir apgaismības laikmeta zinātnes sarežģīto attīstības ceļu izteiksmīgas liecības (sīkāk: Stagl 1998). Tāpat ir labi zināms, ka Herders bija lasījis Tūnmaņa *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker* (1772). Viņa augstākā mērā glaimojošā recenzija par šo darbu (skat. Herder 1891), šķiet, bija domāta publicēšanai Nikolai izdotajā *Allgemeine deutsche*

60 Dažs vēlīns termina *latviešu valodas* lietojums atrodams vēl pat 19. gadsimta beigās. Piemēram, 1888. gadā Halles Karaliskās Universitātes bibliotēkas reālkatalogā parādās dubultapzīmējums “Latviešu (Baltu) valodas” – *Lettische (Baltische) Sprachen* (SdRdKUBzH 1888: 59).

61 Pirms tam Mihaila Lomonosova (*Mihail Vasil'evič Lomonosov* / *Михаил Васильевич Ломоносов*, 1711–1765) rakstos atrodams apzīmējums *kurljandskie jazyki* (*курляндские языки*) – tulkojumā “Kurzemes valodas” (Larin 2005: 379).

62 Oriģinālrakstībā *Сергей Иванович Плецеев*.

63 Oriģinālrakstībā *Обозрение Российской империи въ нынешнемъ ея новостроенномъ состоянїи*.

64 Oriģinālrakstībā *Народы обитающїе въ Россїи*.

65 Iekavās dotie vārdi oriģinālrakstībā: *Латышскїе народы, суцїе латыши и литва*.

66 Terminu *latviešu tautas* no Tūnmaņa pārņēmis arī literāts un vēsturnieks Nikolajs Karamzins (*Nikolaj Mihajlovič Karamzin* / *Николай Михайлович Карамзин*, 1766–1826), kas to lieto sava darba *Istorija gosudarstva Rossijskogo* (*История государства Российскаго* / “Krievijas valsts vēsture”) pirmā sējuma 2. nodaļā: Karamzin [1816–1817] 1830: 22–23.

67 Neselmaņa terminoloģiskā inovācija radās, polemizējot ar ievērojamo 19. gadsimta salīdzinošās valodu pētniecības pārstāvi Augustu Frīdrihu Potu (*August Friedrich Pott*, 1802–1887). Savā grāmatā *Sprache der alten Preußen an ihren Überresten erläutert* (“Seno prūšu valoda, izskaidrota pēc tās atliekām”, 1845) Neselmanis rakstīja: “Kāpēc viņš [Pots – M. B.] veselu valodu ģimeni dēvē vārdā, kuru viena atsevišķa no tās [no šīs ģimenes, resp., latviešu valoda – M. B.] jau ir rezervējusi sev? Viņa *linguae Letticae* jo viegli izraisa pārpratumus. Es piedāvātu šo ģimeni saukt par *baltu valodām* vai kā citādi” (Nesselmann 1845: XXIX). Oriģināls: “*Warum benennt er [...] die ganze Sprachfamilie mit einem Namen, den schon eine einzelne von ihnen für sich in Anspruch genommen hat? Seine linguae Letticae geben gar zu leicht zu Mißverständnissen Veranlassung. Ich würde vorschlagen, diese Familie die der Baltischen Sprachen oder sonst irgend wie zu nennen.*”

Bibliothek ("Vispārējā vācu bibliotēka") – ievērojamā tā laika recenziju kvartālrakstā, taču dēļ domstarpībām un, visbeidzot, strīda ar izdevēju (1774) tā neiznāca (Suphan 1891: XXV). Recenzija rakstīta laikā starp 1772. un 1774. gadu. Vai Herdera "latviešu dainas" būtu radušās Šlēcera un/vai Tūnmaņa iespaidā? Tās minētas "Fragmentu" otrajā krājumā (Herder 1767 [1766]), tāpat hronoloģiski apsteidz pat Šlēcera *Probe Rußischer Annalen* (1768), turklāt nav liecību par Herdera un Šlēcera tiešu vai netiešu komunikāciju ap to laiku. Tādējādi aplūkotā akadēmiskā literatūra vis nebūs kalpojusi par Herdera "latviešu dainu" avotu.

Hāmaņa "latviešu tauta" (*das lettische Volk*)

Vai turpinājumā izklāstītais ir agrīnākais gadījums 18. gadsimta rakstos, kad lietuvieši un latvieši patilpināti zem jumta termina *latvieši*? To neņemam apgalvot, taču, domājams, vismaz viens no pirmajiem gadījumiem tas ir. Runa ir par Šlēcera darbā *Probe Rußischer Annalen* (1768) pieminētā Tallvices (*Thallwitz*, Saksijā) mācītāja, maģistra Hēdera 1727. gada traktātu *De lingua Herulica seu Lithuanica & Samogitica, tum Prussica, deinde Lettica et Curlandica...* ("Par herulu jeb lietuviešu un žemaišu, tad prūšu, pēc tam latviešu un kurzemnieku valodu..."). Kādā vietā, komentējot senprūšu un to kaimiņtautu ģeogrāfisko izvietojumu, Hēders raksta:

[...] taču livoņi [latvieši – *M. B.*] un lietuvieši, bez šaubām, ir viena un tā pati cilts, kas nes latviešu [*Lettorum*] nosaukumu [...]"⁶⁸ (Heder 1727: 322).

Traktāts vēl lielā mērā veidots iepriekšējiem gadsimtiem raksturīgajās tautu genealoģiskās pētniecības tradīcijās. Termins *cilts* Hēderam pirmām kārtām ir genealoģijas kategorija: frāze "viena un tā pati cilts" norāda uz kopīgu cilmi, un nav jāpārprot, ka ar to būtu pateikts, ka lietuvieši un latvieši ir viens un tas pats. Arī raksta nosaukumā, kā redzams augstāk, latvieši un lietuvieši netiek sapludināti, tie nav pat blakus novietoti. Iespējamais iemesls latviešu un lietuviešu iekļāvumam vienā ciltī un *Lettorum* (*latviešu*) izraudzīšanai par jumta jēdzienu, šķiet, skaidrojams šādi: viduslaikos

"Lietuvas un lietuviešu nosaukumos ir arī sakne *Let-*: *Letthowie*, *Lettowie* (Mindauga vēstulēs), *lethphani* (Ģedimīna vēstulēs), *lettones*, *letthones*, *Lettonia*, *Letthonia*, *Littovia*, *Lettowen*, *Littowen*, *Lethovia*, *letwini* (Latviešu Indriķa un Vartberges Hermaņa Livonijas hronikās) u. c."⁶⁹ (Ulčīnaitē 2000: 52).

Lai nodrošinātos pret pārpratumiem, piebilstīšu: Herders guva izglītību vidē, kurā nezināšana par to, ka runa ir par divām valodām/tautām, ir sevišķi grūti iedomājama. Galu galā, tā bija Kēnigsbergas Universitāte, kur kopš 1723. gada darbojās Lietuviešu seminārs, un tajā tika mācīta lietuviešu valoda (semināra darbība tika pārtraukta

68 "[...] etsi Livones, ut, cum Lituaniis eandem se gentem esse, comprobent, Lettorum appellatione adhuc gaudeant [...]"

69 "Lietuvas ir lietuviešu pavadināšanai turi ir šakņi *Let-*: *Letthowie*, *Lettowie* (Mindaugo laišķai), *lethphani* (Ģedimīna laišķai), *lettones*, *letthones*, *Lettonia*, *Letthonia*, *Littovia*, *Lettowen*, *Littowen*, *Lethovia*, *letwini* (Henriko Latoio ir Hermano Vartberģes, Livonijos kronikos) ir kt."

1941; sīkāk par semināru skat. Schaller 2009). Tas nozīmē, ka Universitātē pastāvēja un gadu desmitu un simtu gaitā regulāri atjaunojās motivētu cilvēku grupa, kas apguva lietuviešu valodu un kurā veidojās kompetences. Tās dalībnieki, domājams, bija ar daudzveidīgām lingvistiskajām pieredzēm. Jebkuram semināra studentam/absolventam, nonākot saskarsmē ar latviešu valodas lietotājiem vai latviešu tekstiem, nekādi nevarēja rasties priekšstats par valodu tāpatīgumu vai tik lielu līdzību, kas ļautu savstarpēji saprasties, vienam runājot lietuviski, bet otram – latviski (ja vien nav iepriekšēju zināšanu). Lietuviešu semināra dalībnieki noteikti apzinājās latviešu un lietuviešu valodu būtisko atšķirību. Tāpat maz ticams, ka par to nebūtu bijis zināms plašākā Universitātes vidē. Un vēl: jau Rūigs savā “Pētījumā”, kura latīņu versija radās krietnu laiku pirms Lietuviešu semināra nodibināšanas (ap 1708), norāda uz latviešu valodu kā lietuviešu valodai tuvāko – tās “miesīgu māsu” (Ruhig 1745: 46), taču viņa darbā nekur nepavīd doma, ka abas valodas atrastos dialektu vai izlokšņu attiecībās, nemaz nerunājot par to, ka lietuvieši un latvieši valodu radniecības dēļ būtu viens un tas pats.

Vai Herders bija lasījis Hēdera rakstu un pārņēmis no tā terminu *latvieši* kā jumta jēdzienu? Izslēgt to nevar, taču rast dokumentālus pierādījumus man nav izdevies. Pastāv arī iespēja, ka viņš attiecīgo izpratni varēja iegūt kaut kad savu Universitātes gaitu laikā, piemēram, sarunās ar Lietuviešu semināra studentiem vai varbūt no kāda pastarpinoša drukāta avota, kurā bija pārņemta Hēdera ideja un kuru man nav veicies atrast. Taču ir kāds, kura gadījumā iespēja, ka Hēdera raksts tam varētu nebūt paslīdējis garām, ir lielāka, un šis *kāds* jau kopš Herdera Kēnigsbergas perioda beigām (1764) gadiem ilgi uzturēja jo dzīvu domu apmaiņu ar viņu. Runa ir par Hāmani⁷⁰.

Grāmatā *Kreuzzüge des Philologen* (“Filologa krustejas”, 1762), plašajā esejā *Aesthetica in nuce* (“Estētika rieksta čaumalā”), kādā vietā, šķetinot jautājumu par Homēra “monotono pantmēru”, Hāmanis lieto terminu *latviešu tauta*:

“Homēra monotonajam pantmēram mums vajadzētu šķist vismaz tikpat paradoksālam kā vācu Pindara [Frīdriha Gotlība Klopštoka – M. B.] nesavaldībai. Mans izbrīns jeb nezināšana par grieķu dzejnieka viscaur lietotā zilbju mēra iemeslu kļuva mērenāks kādā ceļojumā pa Kurzemi un Vidzemi. Minētajos apgabalos ir zināmi apvidi, kur *latviešu* jeb nevācu *tautu* [retinājumi mani – M. B.] dzird dziedam pie ikkatra darba, taču neko citu kā [vien – M. B.] kādu kadenci no nedaudziem toņiem, kurai ir daudz līdzības ar pantmēru⁷¹. Ja no viņu vidus celtos kāds dzejnieks, tad būtu pavisam dabiski, ka visas viņa vārsmas būtu darinātas pēc šī pieņemtā viņu balsu mēroga. Pārāk daudz laika prasītu šo sīko apstākli (par prieku samaitātiem ļaudīm, kas visu steidzīgi baksta ar nokaitētu dzelzi) pienācīgi izgaismot, to salīdzināt vēl ar citiem fenomeniem,

70 Protams, arī Hāmaņa gadījumā nav iespējams izslēgt iespēju, ka viņš attiecīgo terminu un tā izpratni pārņēmis no kāda pastarpinoša avota, nevis no Hēdera tieši.

71 Apraksts liek domāt, ka Hāmanim būs gadījies dzirdēt teiktās dziesmas (rečitātīvus) – savulaik ļoti izplatītu latviešu tradicionālās mūzikas stilu, kurā pantmērs sakrīt ar melodijas ritma režģi.

izsekot tā iemeslus un attīstīt auglīgus secinājumus”⁷² (Hamann 1762: 216–218).

Diezin vai kādam, paliekot citētā ietvaros, izdosies izslēdzoši pierādīt, ka vārdi “latviešu tauta” šajā gadījumā būtu jālasa līdzīgi kā tad, ja būtu rakstīts “baltu tauta” – jo, tā kā norādīta Kurzeme un Vidzeme, tad *latviešu tautas* kā jumta termina nozīme no šaurākās nozīmes nav atšķirama. Taču gluži tāpat nebūs iespējams arī izslēdzoši noraidīt versiju par labu tam, ka šie vārdi šeit lietoti kā jumta termins – Hāmaņa teksta attiecīgā vieta, ja ņemam vērā visu iepriekš sacīto, tam nekādu pretestību neizrāda. Jautājuma risināšanā talkā nāk kāds blakusapstāklis: proti, Herders, kas nūdien nevarēja nezināt, kādā nozīmē Hāmanis minēto terminu lieto, savā veidā to ir darījis redzamu. Krājuma “Tautasdziesmas” pirmajā daļā ir publicēta lietuviešu dziesma *Nogrimušais saderināšanās gredzens* (*Der versunkene Brautring*) (Herder 1778: 35–37). Sējuma beigās dziesmu sarakstā Herders šīs dziesmas (tā pieteikta skaidri un gaiši kā lietuviešu dziesma) komentārā citē nule sniegtos Hāmaņa teikumus, taču attiecinot uz krājumā ietvertajām lietuviešu dainām vispār. Vārdi “latviešu tauta” tur ir savā vietā (Herder 1778: 316). Tādējādi tiek parādīts, ka lietuvieši tiek patilpināti zem jumta termina kā viena no latviešu tautām. Līdz ar to, pateicoties Herderam, varam ieraudzīt īsto nozīmi, ko attiecīgajā citātā aplūkojamajam terminam piešķīra Hāmanis. Un vienlaikus ieraugām arī ticamāko Herdera avotu šī termina izpratnei: ir visnotaļ iespējams, ka Herders to tika pārņēmis no Hāmaņa. Lai nule sacīto vērstu maksimāli uzskatāmu, citēšu Herdera komentāru ar tajā ietvertā Hāmaņa citāta sākumdaļu:

“Lietuviešu dainas, kas šajā daļā [resp., “Tautasdziesmu” pirmajā daļā – M. B.] atrodamas, vācējam [Herderam – M. B.] tika [piesūtījis – M. B.]⁷³ p. K. K. [profesors Johans Gotlībs Kreicfelds Kēnigsbergā – M. B.]. Lesinga viedoklis par šīs tautas dziesmām (“Literat. vēst.” 2. daļa, 242. lpp.) jau ir sniegts “Liecībās par tautasdziesmām”⁷⁴. “Homēra monotonajam pantmēram (saka “Filologa krusteju” autors [Hāmanis – M. B.] 216. lpp.) mums vajadzētu šķist vismaz tikpat paradoksālam kā vācu Pindara nesavaldībai. Mans izbrīns jeb nezināšana par grieķu dzejnieka viscaur lietotā zilbju mēra iemeslu kļuva mērenāks kādā ceļojumā pa Kurzemi un Vidzemi. Minētajos apgabalos ir zināmi apvidi, kur latviešu jeb nevācu tautu dzird dziedam pie ikkatra darba, taču neko citu kā [vien – M. B.]

72 “Homers monotonisches Metrum sollte uns wenigstens eben so paradox vorkommen, als die Ungebundenheit des deutschen Pindars. Meine Bewunderung oder Unwissenheit von der Ursache eines Durchgängigen Sylbenmaaßes in dem griechischen Dichter ist bey einer Reise durch Kurland und Livland gemäßigt worden. Es giebt in angeführten Gegenden gewisse Striche, wo man das lettische oder undeutsche Volk bey aller ihrer Arbeit singen hört, aber nichts als eine Cadenz von wenig Tönen, die mit einem Metro viel Ähnlichkeit hat. Sollte ein Dichter unter ihnen aufstehen: so wäre es ganz natürlich, daß alle seine Verse nach diesem eingeführten Maasstab ihrer Stimmen zugeschnitten seyn würden. Es würde zu viel Zeit erfordern, diesen kleinen Umstand (ineptis gratum fortasse – qui volunt illa calamistris inurere) in sein gehörig Licht zu setzen, mit mehreren Phänomenen zu vergleichen, den Gründen davon nachzuspüren, und die fruchtbaren Folgen zu entwickeln [...]”

Citāta tulkojums darināts, vietām ņemot talkā Raivja Bičevska redakcijā sastādītā krājuma *Ziemeļu mags: Johans Georgs Hāmanis* (2014) ievadrakstā *Hāmaņa parabolās* sniegto versiju (Bičevskis 2014: XIX).

73 Šajā vietā burtlicis vai pats Herders ir izlaidis darbības vārdu.

74 Herdera “Tautasdziesmu” pirmo daļu ievada Mišela de Monteņa, Džona Miltona, Filipa Sidnija, Gotholda Efraima Lesinga u. c. autoru īsi izteikumi par tautasdziesmām. Šo ievadtekstu Herders nosaucis *Zeugnisse über Volkslieder* (“Liecības par tautasdziesmām”).

kādu kadenci no nedaudziem toņiem, kurai ir liela līdzība ar pantmēru.”
[..]”⁷⁵ (Herder 1778: 316).

Teikumi, ar kuriem sākas Herdera komentārs, skaidri parāda, ka viņam bija izpratne par lietuviešiem kā atsevišķu tautu. Šajā kontekstā, ja vien negrasāties Herderam piedēvēt galēju domāšanas un rakstīšanas nevīžību, “latviešu tauta” Hāmaņa citātā var būt tikai jumta termins. Taču gluži tāpat šeit atklājas arī tas, ka Herdera prātā kategorijas *lietuvieši* un *latvieši* (šaurā nozīmē) bija patiešām tuvas, ja jau viņš bez kāda paskaidrojuma Hāmaņa Kurzemē un Vidzemē iegūto pieredzi pārceļ uz lietuviešu dziesmām, kurām tā īstenībā neder.

Interesantā kārtā Herdera “latviešu dainu” atskaņas daudzus gadus pēc viņa nāves parādās Gētes rakstos. 1825. gadā klajā nāca Ludviga Rēzas (*Martin Ludwig Jedemin Rhesa*, liet. *Martynas Liudvikas Gediminas Rēza*, 1776–1840) grāmata *Dainos, oder Littauische Volkslieder* (“Dainas jeb lietuviešu tautasdziesmas”). Gēte par tām izsakās nelielā rakstā *Dainos, von Rhesa* (“Rēzas dainas”, 1828):

“Ar šo krājumu jau atkal ir piepildījies viens no maniem sapņiem. Jau Herders ļoti mīlēja šīs latviešu tautasdziesmas; manā mazajā drāmā *Zvejniece* [*Die Fischerin*, 1782 – M. B.] jau dažas no tām esmu iepludinājis”⁷⁶
(Goethe [1828] 1904: 305).

Herdera mīļoto “latviešu tautasdziesmu” piesaukšana Gētem netraucē dažas rindas zemāk novietot citātu no Rēzas izdevuma pavadteksta, kas sākas ar vārdiem “Lietuviešu tautasdziesmas *dainas* [..]” (“*Die Lithauischen Volkslieder Dainos* [..]”). Kā redzams, Gēte nav jutis abu terminu līdzāsnovietojumā nekādu pretrunu. Šajā nodaļā iepriekš izklāstītais palīdz saprast, kādēļ tā. Līdz ar to mūsu priekšā kā visai iespējama izkārtojās attiecīgo terminu/nozīmju pārmantošanas pēctecība: Hēders (?)⁷⁷ > Hāmanis > Herders > Gēte.

Noslēgums

Pēdējo 30–35 gadu laikā agrākie priekšstati par Herderu kā pretrunīgu, eklektisku, filozofiski naivu, nekonekventu domātāju ir piedzīvojuši noraidījumu: jaunākie pētījumi rāda viņu kā konsekventu, loģisku un sistemātiski domājošu un izklāstošu autoru. Beidzamajos gadu desmitos arī daudz darīts, lai Herdera mantojumu attīrītu

75 “*Die Lithauischen Daino's, die in diesem Theile vorkommen, sind dem Sammler von Herren P. K. in K. [Professor Johann Gottlieb Kreutzfeld in Königsberg – M. B.] [zugeschickt – M. B.] worden. Leßlings Urtheil über die Liederchen dieses Volks (Litter. Br. Th. 2, S. 242) ist schon unter den Zeugnissen von Volksliedern angeführt. Homers monotonisches Metrum (sagt der Verfasser der Kreuzzüge des Philologen S. 216) sollte uns wenigstens eben so paradox vorkommen, als die Ungebundenheit des deutschen Pindars. Meine Bewunderung oder Unwissenheit von der Ursache eines Durchgängigen Sylbenmaaßes in dem griechischen Dichter ist bey einer Reise durch Kurland und Livland gemäßiget worden. Es giebt in angeführten Gegenden gewisse Striche, wo man das lettische oder undeutsche Volk bey aller ihrer Arbeit singen hört, aber nichts als eine Cadenz von wenig Tönen, die mit einem Metro viel Ähnlichkeit hat.*” [...]

76 “*Durch diese Sammlung ist abermals einer meiner Wünsche erfüllt. Schon Herder liebte diese lettischen Volkslieder gar sehr; in mein kleines Drama: die Fischerin sind schon einige von seinen Übersetzungen geflossen.*”

77 Tā vien šķiet, ka Šlēcers vārdus *latviešu* un *latvieši* kā jumta terminus savā grāmatā *Probe Rußischer Annalen* arī būs aizguvis no Hēdera: teikums ar termina *latviešu tautas* pieteikumu seko tūlīt pēc Hēdera traktāta pieminēšanas: skat. Šlēcera citātu 177.–178. lpp.

no iepriekšējo gadsimtu tendenciozo interpretāciju uzslāņojumiem. Vienā no vērienīgākajiem mūsdienu izdevumiem *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder* ("Johana Gotfrīda Herdera darbu rokasgrāmata", 2009) tā editori⁷⁸, ilggadēji Herdera pētnieki Hanss Ādleris (*Hans Adler*) un Vulfs Kepke (*Wulf Koepke*), ievadā raksta:

"Taču jaunākie pētījumi ir dramatiski izmainījuši Herdera perspektīvu un darījuši iespējamu jaunu un svaigu skatījumu uz šo aizraujošo un izaicinošo autoru. Herders gandrīz divus gadsimtus ir ticis tuntuļots, ļaunprātīgi izmantots negodīgos, kā arī augstākā mērā ideoloģiskos nolūkos, atkal un atkal sagrozīts no noteikta ideoloģiska skatpunkta tendenciozās interpretācijās aplamā redukcionistiskā veidā tā, ka ceļa attīrīšana uz viņa veikumu prasīja ievērojamas pūles. Turklāt precīzs Herdera tekstu lasījums atklāj, ka Herdera it kā mudžekļainā terminoloģija īstenībā ir skaidra un konsekventa un viņa idejas ir pārsteidzoši relevantas, ja tiek dekodētas atbilstošā veidā"⁷⁹ (Adler and Koepke 2009: 2).

Šī eseja piebalso nule citētajam un pievieno vienu šķietami sīku Herdera izpratnes labojumu – gadījumu, kas tomēr it īpaši vācbaltiešu-latviešu (arī lietuviešu) Herdera diskursā ir visai būtisks: Herders savā Rīgas laikā un tam sekojošajos tuvākajos gados "neputroja" latviešus un lietuviešus un viņu dziesmas. Viņš vienkārši lietoja savulaik abas tautas apvienojošo jumta terminu, kas balstīts noteiktās 18. gadsimta terminoloģijas tradīcijās. Aizdomas par to, ka viņa domāšanā kategorijas *latvieši* un *lietuvieši* nebija nošķirtas, ir nepamatotas. Termins *latviešu* (*lettisch*) Herderam bija terminoloģisks jumts, kas viņa agrīnajos rakstos lietots ar līdzīgu izpratni kā vēlāk, 19. gadsimta vidū, ienākušais apzīmējums *baltu*, piemēram, tādus terminos kā *baltu tautas*, *baltu valodas* u. tml.

78 Termins *editori* šeit lietots, ņemot vērā līdzīgos gadījumos latviešu valodā pieņemtā standartapzīmējuma *sastādītājs* (attiecīgi, *sastādītāji*) kļedzošo neatbilstību tai lomai, kāda izdevuma tapšanā ir minētajiem Ādleram un Kepkem. Viņi ir izdevuma ieceres, koncepcijas, plānojuma izveidotāji, rakstu autoru izraudzītāji un pieaicinātāji, izdevuma tapšanas pārraudzītāji utt. Termins *sastādītāji* neatklāj šo daudzslāņainību. Arī jēdziens *redaktors* (attiecīgi, *redaktori*) šai ziņā nav pilnībā piemērots. Savukārt *izdevējs* vairāk asociējas ar izdevējestādi – izdevniecību vai, piemēram, universitāti. Tādējādi iezīmējas nepieciešamība lietot terminu *editors* (*editori*), turklāt ne tikai šajā konkrētajā, bet arī daudzos citos gadījumos.

79 "Most recent research, however, has dramatically shifted the perspective on Herder and allows for a new and fresh view on this exciting and challenging author. Having been muffled for almost two centuries, abused by one-eyed as well as highly ideological misappropriations, and, time and again, distorted in a viciously reductionist way by biased readings from a certain ideological point of view, it has taken a considerable effort to clear the path to Herder's work. Further, a more precise reading of Herder's texts reveals that Herder's allegedly obscure terminology is indeed clear and consistent, and that his ideas are surprisingly relevant, once decoded in an appropriate manner" (Adler and Koepke 2009: 2).

Par Herdera jaunatklāšanu mūsdienās skat. arī Borsche 2006: 7, Zammito, Menges, Menze 2010 u. c.

WAS HERDER UNABLE TO DISTINGUISH BETWEEN LITHUANIAN AND LATVIAN SONGS?

Mārtiņš Boiko

Summary

Keywords: Herder's reception perspectives in Latvia, the early history of the collection of Lithuanian folksongs, the *quasi*-substitution of the terms 'Lithuanian – Latvian' by Herder, the 18th century ethnic terminology of the Baltic region

The Latvian Herder discourse represents a continuation and development of the Baltic German Herder discourse. For well-known reasons, the thematic field of 'Herder and the Latvian folk song' has been extensively elaborated. However, this does not mean that there is a lack of contradictions and shortcomings. In this study, the misconception that Herder allegedly was not able to differentiate between Lithuanians and Latvians, or between the Latvian and Lithuanian language and folksongs, is investigated. In 1767 (actually, 1766), Herder published the second collection of his "Fragments on Recent German Literature" (*Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Zwote Sammlung von Fragmenten*). There, among other matters, one finds an early call to collect the ancient songs of the people. As an example of what can be achieved when collecting, Herder points at two Lithuanian songs republished in the "Letters Concerning the Latest Literature" (*Die Briefe, die neueste Litteratur betreffend, or Literaturbriefe*) by Lessing in 1759, from the East Prussian pastor Philipp Ruhig's "Consideration of Lithuanian Language" (*Betrachtung der litauischen Sprache*, 1745). What is surprising is that Herder calls both of those undoubtedly Lithuanian songs Latvian (*lettische Dainos*). In his "Extract from a Correspondence on Ossian and the Songs of Ancient Peoples" (*Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker*, 1773), the same situation repeats. Generations of Herder scholars have ascribed this to Herder's ignorance, confusion, etc. An investigation of the 18th-century history of the term 'Latvian' (*lettisch*), however, shows that this is not the case: Herder's usage of that term follows a little-known 18th-century academic habit of putting both Lithuanians and Latvians (in the narrower sense) under one terminological umbrella: *Lettorum/Letten* ('Latvians'), an early predecessor of the term 'Baltic' (as in the 'Baltic languages', and, through nominalization, as in 'the Balts': Latvians, Lithuanians, Old Prussians). Hans Adler and Wulf Koepke, in the *Introduction to A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder* (2009), wrote when referring to the recent shift away from longstanding misinterpretations of Herder's work and style: "[...] a more precise reading of Herder's texts reveals that Herder's allegedly obscure terminology is indeed clear and consistent" (Adler and Koepke 2009: 2). The case considered in this article provides conclusive proof of that.

LITERATŪRA UN ELEKTRONISKIE RESURSI

Adler, Hans, and Wulf Koepke (2009). Introduction. In: *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*. Edited by Hans Adler and Wulf Koepke. Rochester, New York: Camden House, 1–13

Aleknavičienė, Ona, Liucija Citavičiūtė, Vincentas Drotvinas und Christiane Schiller (2008). Vorwort. In: *Mörlino traktatas. Principum primum in lingua Lithvanica. Dokumentinis leidimas ir studija*. Parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 11–14

Altmayer, Claus, und Armands Gūtmanis (Hrsg.) (1997). *Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der baltischen Region*. Beiträge der 1. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum, 14. bis 17. September 1994 = *Johans Gotfrīds Herders un viņa laika vācu literatūra Baltijas reģionā*. Referāti 1. Rīgas zinātniskajā konferencē, kas vēltīta vācu literatūrai Baltijā, 1994. gada 14.–17. septembris. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

[Anonym] (1816). Herders Aufenthalt in Riga. *Rigaische Stadtblätter*, 31. Mai, Nr. 22: 172–176; 6. Juni, Nr. 23: 177–181

Apkalns, Longīns (1977). *Lettische Musik*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel

Arājs, Kārlis (1985). *Krišjānis Barons un "Latoju dainas"*. Rīga: Zinātne

Arbusow, Leonid (1953). Herder und die Begründung der Volksliedforschung im deutschbaltischen Osten. In: *Im Geiste Herders. Gesammelte Aufsätze zum 150. Todestag J. G. Herders*. Hrsg. von Erich Keyser. Kitzingen am Main: Holzner-Verlag, 129–256

Berkholz, Georg (1868). Festvortrag des Herrn Rigaschen Stadtbibliothekars Georg Berkholz, gehalten am 25. August 1864, bei Enthüllung des Herder-Denkmal. In: *Herder in Riga. Urkunden*. Hrsg. von Jegør von Sivers. Riga: N. Kymmell's Buchhandlung, 69–78

Bērziņa, Vizbulīte (1983). *Tautas muzikālā atmoda latviešu publicistu skatījumā*. Rīga: Zinātne

Bērziņš, Ludis (1927). Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā. In: *Filologu Biedrības Raksti*, VII. Rīga: [Filologu biedrība], 154–173

Bērziņš, Ludis (1933). Atraktā tautas dzeja. In: *Filologu Biedrības Raksti*, XIII. Rīga: [Filologu biedrība], 114–151

Bičevskis, Raivis (2014). Hāmaņa parabolas. In: *Ziemeļu mags: Johans Georgs Hāmanis*. Sast. Raivis Bičevskis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, XV–XXIX

Bičevskis, Raivis (sast., zin. red.) (2017). *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts

Biržiška, Mykolas (1919). Rugio dainelės ir vokiečių literatūra XVIII š. In: Mykolas Biržiška. *Lietuvių dainų literatūros istorija*. Vilnius: "Žaibo" spaustuvė, 38–53

- Bite, Aleksandrs (2010). Herders un citi. *Biķeru Draudzes Avīze*, oktobris, Nr. 3 (38): 3–6
- Bodmer, Daniel (1955). *Die granadinischen Romanzen in der europäischen Literatur. Untersuchung und Texte* (Reihe: *Zürcher Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte*. Bd. 5). Zürich: Juris-Verlag
- Bopp, Franz (1853). *Über die Sprache der alten Preussen in ihren verwandschaftlichen Beziehungen*. Berlin: Fred. Dümmler's Verlagsbuchhandlung
- Borsche, Tilman (2006). Vorwort. In: *Herder im Spiegel der Zeiten. Verwerfungen der Rezeptionsgeschichte und Chancen einer Relektüre*. Hrsg. von Tilman Borsche. München: Wilhelm Fink Verlag, 7–11
- Buceniece, Ella (1999). Province vai kultūras reģions. In: Ella Buceniece. *Saprāts nav ilūzija. Rietumu filozofija modernisma situācijā*. Rīga: Pētergailis, 184–190
- Buchholtz, Arend (1900). Herders Wohnung in Riga. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1899*. Riga: W. F. Häcker, 8–15
- Buchholtz, Arend (1917). Herder in Riga. In: Arend Buchholtz. *Bilder aus baltischer Vergangenheit*. Berlin-Charlottenburg: Felix Lehmann Verlag, 77–83
- Bula, Dace (2005). Johans Gotfrīds Herders un tautas dzejas interpretācijas Latvijā. In: *Herders Rīgā. Herder in Riga*. Sast. Ilze Ščegoļihina. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs; Rīgas Doma ev. lut. draudze, 12–19
- Bula, Dace, and Sigrid Rieuwerts (eds.) (2008). *Singing the Nation: Herder's Legacy*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier
- Cimze, Jānis (1871). Dziesmu rota jaunekļiem un vīriem (Priekšrunas vietā). *Mājas Viesis*, 1. (13.) maijs, Nr. 18: 140–142
- Citavičiūtė, Liucija (par.) (2008a). *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
- Citavičiūtė, Liucija (2008b). Pirmoji lietuviška grožinė knyga (1706). In: *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*. Parengė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 135–163
- Citavičiūtė, Liucija (2009). Įsruities apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos potvarkio *Recessus generalis* (1639) reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas. *Archivum Lithuanicum*, 11: 9–62
- Dobbek, Wilhelm, und Günter Arnold (Hrsg.) (1977). *Johann Gottfried Herder. Briefe*. Bd. 1: *April 1763 – April 1771*. Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger
- Donecker, Stefan (2017). *Origines Livonorum: Frühneuzeitliche Hypothesen zur Herkunft der Esten und Letten*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau

Drotvinas, Vincentas (2001). Die Anfänge der litauischen Philologie an der Königsberger Universität (16.–18. Jahrhundert). In: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*. T. 1. Hrsg. von Klaus Garber, Manfred Komorowski und Axel E. Walter. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 405–420

Dunsdorfs, Edgars (1971). Latviešu kultūras atblāzma astoņpadsmītā gadsimteņa Vācijā. In: *Archīvs. Raksti par latviskām problēmām*, II. Red. Edgars Dunsdorfs. [B. v.:] Pasaules Brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 93–124

Gaier, Ulrich (1985). Dithyrambische Rhapsodie über die Rhapsodie kabbalistischer Prose. Überblickskommentar. In: *Johann Gottfried Herder. Werke in zehn Bänden*. Hrsg. von Martin Bollacher, Günter Arnold u. a. Bd. 1: *Johann Gottfried Herder. Frühe Schriften 1764–1772*. Hrsg. von Ulrich Gaier. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 877–883

Gaier, Ulrich (1990). Kommentar. In: *Johann Gottfried Herder. Werke in zehn Bänden*. Hrsg. von Martin Bollacher, Günter Arnold u. a. Bd. 3: *Volkslieder, Übertragungen, Dichtungen*. Hrsg. von Ulrich Gaier. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 839–927

Gatterer, Johann Christoph (1773). *Abriß der Universalhistorie in ihrem ganzen Umfange. Bey dieser zwoten Ausgabe völlig umgearbeitet und bis auf unsere Zeiten fortgesetzt*. Göttingen: Verlag der Wittwe Vandenhoeck

Goethe, Johann Wolfgang von (1812). *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (Goethes Werke. Bd. 10). Hamburg: Christian Wegner Verlag, 1964

Goethe, Johann Wolfgang von (1828). Dainos, von Rhesa. In: *Goethes Werke*. Bd. 42, erste Abteilung. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1904, 305–307

Günther, Hans Paul Edmund (1903). *Herders Stellung zur Musik*. Inaugural-Dissertation, Universität Leipzig. Leipzig: E. Schneider

Hamann, Johann Georg (1762). *Kreuzzüge des Philologen*. Königsberg [: o. V.]

Haym, Rudolf (1880). *Herder*. Bd. 1. Berlin: Aufbau-Verlag, 1954

Heder, Johann Elias (1727). De Lingua Herulica, seu Lituana et Samogitica, tum Prussica, deinde Lettica, et Curlandica, deinde Werulica, et tandem Sireenorum in Wollust-Usgi [Ustjugas novads – M. B.] Russiae magna provincia schediasma. In: *Miscellanea Berolinensia ad incrementum scientiarum ex scriptis Societati Regiæ Scientiarum exhibitis edita, continuatio*, II. Berolini: Haude, 311–325

Herder, Johann Gottfried (1767 [1766]). Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Zwote Sammlung von Fragmenten. Eine Beilage zu den Briefen, die neueste Litteratur betreffend. [Riga:] [Hartknoch]

Herder, Johann Gottfried (1772). A. L. Schlözer's Vorstellung seiner Universalhistorie. *Frankfurter gelehrte Anzeigen*, 28. Juli, Nr. 60: 473–478

Herder, Johann Gottfried (1773). Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und Lieder alter Völker. In: *Von deutscher Art und Kunst. Einige fliegende Blätter*. Hrsg. von Johann Gottfried Herder. Hamburg: bey Bode, 3–70

Herder, Johann Gottfried (1778). *Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken*. Erster Theil. Leipzig: in der Weygandschen Buchhandlung

Herder, Johann Gottfried (1779). *Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken*. Zweiter Theil. Leipzig: in der Weygandschen Buchhandlung

Herder, Johann Gottfried (1891). [Rezension.] M. Johann Thunmanns Untersuchung über die alte Geschichte der Nordischen Völker. Mit einer Vorrede herausgegeben von D. A. Fr. Büsching. Berlin 1772. Realschule 1. Alph. 8. In: *Herders Sämmtliche Werke*. Bd. 5. Hrsg. von Bernhard Suphan. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 408–411

Hollander, Bernhard (1930). Herder und die Domschule in Riga. *Der Auslandsdeutsche*, Jg. 13, Nr. 21: 734–737

Hollander, Bernhard (1934/1980). *Geschichte der Domschule, des späteren Stadtgymnasium zu Riga*. Hrsg. von Clara Redlich (Reihe: *Beiträge zur baltischen Geschichte*, 10). Hannover-Döhren: H. v. Hirschheydt

Jankeloviča, Lija (1971) = Lija Judovna Jankelovič. Gerder o narodnyh pesnjah Pribaltiki. *Sovetskaja etnografija*, № 4: 141–148

Jankeloviča, Lija (1972) = Lija Judovna Jankelovič. Žizn' i dejatel'nost' velikogo nemeckogo gumanista i demokrata I. G. Gerdera v Rige. In: *Germanija i Pribaltika* (serija: *Učenyje zapiski Latvijskogo gosudarstvennogo universiteta im. Petra Stučki*, 159). Riga: Redakcionno-izdatel'skij otdel LGU im. Petra Stučki, 3–48

Jankeloviča, Lija (1978) = Lia Ju. Jankelowitsch. Herder und Johann Friedrich Hartknoch. Ein progressiver Autor und sein Verleger. In: *Johann Gottfried Herder. Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa. Internationaler Studienband unter der Schirmherrschaft der Internationalen Assoziation für die Erforschung und die Verbreitung der slawischen Kulturen*. Hrsg. von Gerhard Ziegengeist, Helmut Graßhoff und Ulf Lehmann. Berlin: Akademie-Verlag, 158–167

Jankovskis, Ģirts (2016a). Herdera eksistenciālās propozīcijas valodas kontekstā. In: *Otrā zinātniskā konference "Kultūru migrācija Latvijā: virzienu dinamika. Ziemeļu – Dienvidu un citi virzieni"*. Ziņojumu krājums. Sast. Māris Kūlis un Andris Hiršs. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 41–46

Jankovskis, Ģirts (2016b). Herdera valodas koncepcija un demokrātija. In: *Vērtības: Latvija un Eiropa*. 2. sēj. Sast. Maija Kūle. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 121–130

Jaremko-Porter, Kristina (2008a). A Return to the Rural Idyll: the Herderian Past in Latvian Ethnographic Singing. In: *Singing the Nations. Herder's Legacy*. Edited by Dace Bula and Sigrid Rieuwerts. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 40–50

Jaremko-Porter, Kristina (2008b). *Johann Gottfried Herder and the Latvian Voice*. PhD dissertation. University of Edinburgh

Jaremko-Porter, Kristina (2012). Inventing a Latvian Voice: the Humanist Eloquence of the *Volkslieder*. In: *Übersetzen bei Johann Gottfried Herder. Theorie und Praxis*. Hrsg. von Clémence Courturier-Heinrich. Heidelberg: Synchron, 159–175

Johansons, Andrejs (1975). *Latvijas kultūras vēsture 1710–1800*. Stockholm: Daugava

Jonynas, Ambraziejus (1980). Herder als Herausgeber litauischer Volkslieder. In: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, 8. Berlin: Akademie-Verlag, 15–19

Jonynas, Ambraziejus (1984). Johano Gotfrido Herderio “Tautų balsai dainose”. In: Ambraziejus Jonynas. *Lietuvių folkloristika iki XIX a.* Vilnius: Vaga, 251–276

Jonynas, Ambraziejus (1996). Pilypo Ruigio dainos. In: *Regioniniai tautosakos ypatumai (Tautosakos darbai, V)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 230–238

Karamzin, Nikolaj Mihajlovič (1816–1817). *Istorija gosudarstva Rossijskogo*. Tom I, izdanie tret'e. Sanktpeterburg: tipografija Aleksandra Smirdina, 1830

Kirschfeldt, Johannes (1935). *Herders Konsistorialexamen in Riga im Jahre 1767*. Riga: E. Plates

Kl[austiņš], R[oberts] (1905). Herders dzīvē un darbā. *Vērotājs*, Nr. 3: 269–287

Krūze, Aīda, und Alīda Zigmunde (2005) = Aida Kruze und Alida Zigmunde. Die Bedeutung Johann Gottfried Herders für die Entwicklung der Pädagogik Lettlands. In: *Lehrerbildung in Europa – Lehrerbildung für Europa*. Hrsg. von Dieter Schulz, Aida Kruze und Wolfgang Lippke. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 125–136

Krūze, Aīda, und Alīda Zigmunde (2011). Domschullehrer Herder – Rigenser für immer. In: *Rīgas Domskola un izglītības pirmsākumi Baltijā*. Starptautiskas konferences zinātnisko rakstu krājums, Rīgā, 2011. gada 2.–3. decembrī. Sast. Aīda Krūze, Iveta Ķestere un Alīda Zigmunde. Rīga: Baltijas Pedagoģijas vēsturnieku asociācija; RaKa, 141–153

Larin, Boris (2005). *Lekcii po istorii russkogo literaturnogo jazyka (X – seredina XVIII v.)*. Sankt-Peterburg: Avalon, Azbuka-klassika

Lauziniece, Valentīna (2000). Johans Gotfrīds Herders latviešu tautas kultūras un pedagoģiskās domas vēsturē (1744–1803). In: *Laikmets un personība*, 1. Sast. Aīda Krūze. Rīga: RaKa, 11–33

LB 1759 = *Briefe, die neueste Literatur betreffend*. Teil 1 und 2. Berlin: Bey Friedrich Nicolai

Lejniece, Zanda (1995). Johans Gotfrīds Herders. In: *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija*. Sast. Ella Buceniece. Rīga: Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūts; Zvaigzne ABC, 190–209

[Lessing, Gotthold Ephraim] (1759). Drey und dreyßigster Brief. In: *Briefe, die neueste Literatur betreffend*. Teil 1 und 2. Berlin: Bey Friedrich Nicolai, 239–244

Matulevičius, Algirdas (1989). *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas

Melliņa-Flood, Biruta (2019). Reconstructing the Fatherland in Early Modern Livonia. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 73. sēj., Nr. 2: 21–41

Mörlin, Michael (1706). *Principium primum in lingua Lithvanica*. Königsberg: Georgische Buchdruckerey

Müller-Sternberg, Robert (1959). Herder in Riga. In: *Ostdeutsche Wissenschaft. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates*. Bd. 5. Hrsg. von Max Hildebert Boehm, Fritz Valjavec und Wilhelm Weizsäcker. München: Oldenburg, 234–251

NBdSWuFK 1765 = *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste*. Bd. 1. Leipzig: Dykische Buchhandlung

Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand (1845). *Die Sprache der alten Preußen an ihren Überresten erläutert*. Berlin: Reimer

Overlach, Emil (1854). *Johann Gottfried Herder als Pädagog: eine Abhandlung von E. Overlach, Oberlehrer am Gymnasium zu Riga. Als Einladung zu den öffentlichen Prüfungen und zum Redeact im hiesigen Gymnasium*. Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker

Paškevica, Beata (2003). Die Sammlung von Volksliedern im lettischen Livland. Herders Helfer in den Jahren 1777 und 1778. In: *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit. Mit einem Ausblick in die Moderne*. Hrsg. von Klaus Garber und Martin Klöcker. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 229–243

Paškevica, Beata (2008). Alunāna dziesmiņas un Barona dainas – Herdera tautasdziesmu koncepcijas divas izpausmes. In: *Latvijas Universitātes Raksti*. 731. sēj. (*Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Krājumam "Tā neredzīga Indriķa dziesmas" (1806) – 200 gadi. Jura Alunāna krājumam "Dziesmiņas" (1856) – 150 gadi*). Sast. Ieva Kalniņa un Māra Grudule. Rīga: Latvijas Universitāte, 167–171

Paškevica, Beata (2017). Latviešu tautasdziesmu teksti, to pierakstītāji un sūtītāji J. G. Herderam "Tautasdziesmu" izdevuma vajadzībām. In: *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. Raivis Bičevskis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 273–334

Paškevica, Beata (2018). Herdera un Stendera "nesastapšanās" konteksti. In: *Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) und die Aufklärung im Baltikum im europäischen Kontext = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) and the Enlightenment in the Baltics in European Contexts*. Edited by Māra Grudule. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 306–317

Paul, Jean (1804). *Die Vorschule der Aesthetik nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteien der Zeit*. Zweite, verbesserte und vermehrte Auflage. Stuttgart und Tübingen: in der J. S. Gotta'schen Buchhandlung, 1813

Petersen, Otto von (1931). *Herder und Hehn*. Riga: G. Löffler

Petersen, Otto von (1936). Herder als wirkungsgeschichtliches Problem. *Baltische Monatshefte*, Jahrgang 1936, Juli–Oktober, 580–589

Pleščeev, Sergej Ivanovič (1793). *Obozrenie Rossijskoj imperii v nynješnem ee novoustroennom sostojanii*. Izdanie četvertoe. Vo Grade Sv. Petra: pečatano v Imperatorskoj Tipografii

Redlich, Carl (Hrsg.) (1885). *Herders Poetische Werke*. Bd. 1 (Reihe: *Herders Sämmtliche Werke*. Hrsg. von Bernhard Suphan. Bd. 25). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung

RG 1639/1721 = Recessus Generalis der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Hertzogthumb Preussen. De anno 1638. In: *Corpus Constitutionum Prutenicarum, oder Königliche Preußische Reichs-Ordnungen, Edicta und Mandata Sambt unterschiedenen*. Hrsg. von D. George Grube, Königlicher Preuß. Hoff-Gerichts-Raht. Königsberg: Gedruckt bey Johann Stelter, 1721, 34–73

Rosenfeldt, Karl Friedrich (1872). *Ueber Johann Gottfried Herder's pädagogische Wirksamkeit*. Reval: J. H. Gressel

Ruhig, Philipp (1745). *Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*. Königsberg: Johann Heinrich Hartung

Sahm, Wilhelm (1905). *Geschichte der Pest in Ostpreußen*. Leipzig: Duncker & Humblot

Schaller, Helmut Wilhelm (2009). *Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Universität Königsberg* (Reihe: *Symbolae Slavicae*, Bd. 28). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, etc.: Peter Lang

Scheffer, Johannes Gerhard = Ioannis Argentoratensis Schefferi (1673). *Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio*. Francofurti: Ex Officina Christiani Wolfii

Scheffer, Johannes Gerhard = Johannes Schefferi von Straßburg (1675). *Lappland, Das ist: Neue und wahrhaftige Beschreibung von Lappland und dessen Einwohnern*. Franckfurt am Maeyn und Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden

Schlözer, August Ludwig (1768). *Probe Rußischer Annalen*. Bremen und Göttingen: Georg Ludewig Förster

Schlözer, August Ludwig (1771). *Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den besten nordischen Schriftstellern und eigenen Untersuchungen beschrieben und als eine geographische und historische Einleitung zur richtigern Kenntniß aller Skandinavischen, Finnischen, Slawischen, Lettischen und sibirischen Völker, besonders in alten und mittleren Zeiten...* . Halle: Johann Justinus Gebauer

Schlözer, August Ludwig (1773). *Vorstellung seiner Universal-Historie*. Hrsg. Johann Gottfried Herders, Gräfl. Schaumburg-Lippischen Consistorial-Raths zu Bückeberg *Beurteilung der Schlözerschen Universalhistorie in den Frankfurter Gel. Anzeigen*. St. 60, 1772. Mit August Ludwig Schlözers Anmerkungen über die Kunst, Universalhistorien zu beurteilen. Göttingen und Gotha: Bey Johann Christian Dieterich

Schultz, Johann (1706). *Die Fabuln Aesopi, zum Versuch nach dem Principio Lithvanicae Lingvae Litauisch vertiret*. Königsberg: Georgische Buchdruckerey

SdRdKUBzH 1888 = *Schema des Realkatalogs der Königlichen Universitätsbibliothek zu Halle a. S.* Drittes Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig: Otto Harrassowitz

Sivers, Jegør von (1855). *Deutsche Dichter in Rußland. Studien zur Literaturgeschichte*. Berlin: Schroeder, 60–67

Sivers, Jegør von (Hrsg.) (1868). *Herder in Riga. Urkunden*. Riga: N. Kymmell's Buchhandlung

Skrupskelis, Ignas (1932/1967). *Lietuviai xviii amžiaus vokiečių literatūroje* [1932. gadā aizstāvētās disertācijas *Die Litauer in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts* tulkojums]. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1967

Stagl, Justin (1998). Rationalism and Irrationalism in Early German Ethnology. The Controversy Between Schlözer and Herder, 1772/73. *Anthropos*, Bd. 93, Heft 4/6: 521–536

193

Stavenhagen, Kurt (1925). Herder in Riga. Rede, gehalten am Festaktus des Herder-Institutes am 4. September 1922. In: *Abhandlungen des Herder-Instituts zu Riga*. Bd. 1, Nr. 1. Riga: G. Löffler, 3–22

Stavenhagen, Kurt (1952). Herders Geschichtsphilosophie und seine Geschichtsprophetie. *Zeitschrift für Ostforschung*, I: 16–43

Strautiņa, Ineta (2014). Rīgas Domskolas skolotāja J. G. Herdera pedagoģiskais mantojums. In: *Latvijas Universitātes Raksti*. 802. sēj. (*Pedagoģija un skolotāju izglītība*). Rīga: Latvijas Universitāte, 134–143

Strods, Heinrihs (1983). J. G. Herders un latviešu tautasdziesma. *Karogs*, Nr. 6: 147–152

Suphan, Bernhard (1891). Einführung. In: *Herders Sämmtliche Werke*. Bd. 5. Hrsg. von Bernhard Suphan. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, VII–X

Ščegoļihina, Ilze (sast.) (2005). *Herders Rīgā. Herder in Riga*. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs; Rīgas Doma ev. lut. draudze

Šešplaukis, Alfonsas (1962). *Herder und die Dainos* (Reihe: *Commentationes Balticae* VIII/IX, 5). Bonn: Baltisches Forschungsinstitut

Šešplaukis, Alfonsas (1995). *J. G. Herderis ir baltų tautos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla

Šmidchens, Guntis (2010). Herder and Lithuanian Folksongs. *Lithuanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. Vol. 56, No. 1: 51–67. http://www.lituanus.org/2010/10_1_05%20Smidchens.html (skatīts 17.11.2019.)

Šmidchens, Guntis (2017). *Dziesmu vara. Nevardarbīga nacionālā kultūra Baltijas dziesmotajā revolūcijā*. Rīga: Mansards

Švābe, Arveds (1944). Daži dainoloģijas jautājumi. *Latoju Mēnešraksts*, Nr. 1: 46–53; Nr. 2: 109–114

Taimiņa, Aija (2017). Voldemārs Dītrihs brīvkungs fon Budbergs. In: *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. Raivis Bičevskis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 217–272

Thomson, Erik (1957). Herder in Riga. *Ostdeutsche Monatshefte*, Jg. 23, Heft 11: 659–663

Thunmann, Johann (1772). *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*. Berlin: Verlag der Buchhandlung der Realschule

Ulčinaite, Eugenija (2000). Lietuvos vardo kilmės aiškinimas XVI–XVII amžiaus raštuose. *Archivum Lithuanicum*, 2: 51–60

Vanags, Pēteris (2009). Lietuviešu valoda Prūsijā 18. gadsimtā. *Lekcijas lietuviešu valodas vēsturē*. LU FMZF. 2009. gada pavasara semestris. http://home.lu.lv/~pva/Lietuviesu_valodas_vesture/Vanags_Lietuvie%F0u%20valodas%20vesture_9_10_tema.pdf (skatīts 27.08.2019.)

Vecozols, Jūlijs (1944). Herders un latvieši. In: Jūlijs Vecozols. *Atspīdes. Literāras apceres*. Rīga: J. Kadiļa apgāds, 99–103

Vītoļņš, Jēkabs (1972). Vēsturiskas ziņas par latviešu tautas mūziku. In: Jēkabs Vītoļņš un Lija Krasinska. *Latviešu mūzikas vēsture*, I. Rīga: Liesma, 68–84

Walter, Karl (1904). Herders Wirken und Wachsen in Riga. In: *Baltische Monatsschrift*. Hrsg. von Friedrich Bienemann. Bd. LVII, Heft 1–6. Riga: Verlag der Baltischen Monatsschrift, 28–49

Weber, Friedrich Christian (1721). *Das veränderte Rußland*. Franckfurth: Nicolaus Förster

Wegner, Alexander (1928). *Herder und das lettische Volkslied*. Langensalza: Hermann Beyer & Söhne

Zammito, John H., Karl Menges and Ernest A. Menze (2010). Johann Gottfried Herder Revisited: the Revolution in Scholarship in the Last Quarter Century. *Journal of the History of Ideas*. Vol. 71, No. 4: 661–684

Zanders, Ojārs (1994). Atrasisot personību un talantu. Johans Gotfrīds Herders Rīgā, 1764–1769. *Karogs*, Nr. 8: 220–228

Zanders, Ojārs (1997a) = Ojar Sander. Ausbruch aus geistiger Provinzialität. Herders Briefwechsel der Rigaer Zeit. In: *Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der baltischen Region*. Beiträge der I. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum, 14. bis 17. September 1994. Hrsg. von Claus Altmayer und Armands Gūtmanis. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 37–48

Zanders, Ojārs (1997b). Draudzība gadus neskaita. Par Merķeli un Herderu Latvijā un Vācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 51. sēj., Nr. 1/2 (588/589): 68–70

Zanders, Ojārs (2005a). Herdera Kēnigsbergas draugi Rīgā – Hāmanis un Hartknohs. In: *Herders Rīgā. Herder in Riga*. Sast. Ilze Ščegoļihina. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Rīgas Doma ev. lut. draudze, 50–53

Zanders, Ojārs (2005b). Die königsberger Freunde Herders in Riga – Hamann und Hartknoch. In: *Herders Rīgā. Herder in Riga*. Sast. Ilze Ščegoļihina. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Rīgas Doma ev. lut. draudze, 54–59

Zeile, Pēteris (1986). Lesings, viņa dzīve un “Lāokoonts” kā viens no izcilākajiem pasaules estētiskās domas pieminekļiem. In: *Gotholds Efraims Lesings. Lāokoonts jeb par glezniecības un poēzijas robežām*. Sast. Normunds Antēns. Rīga: Zvaigzne, 5–27

Zeile, Pēteris (sast.) (1995a). *Johans Gotfrīds Herders. Darbu izlase* (sērija: *Avots. Pagātnes domātāju darbi*). Rīga: Zvaigzne ABC

Zeile, Pēteris (1995b). Johans Gotfrīds Herders – domātājs, humānists, latviešu draugs. In: *Johans Gotfrīds Herders. Darbu izlase* (sērija: *Avots. Pagātnes domātāju darbi*). Sast. Pēteris Zeile. Rīga: Zvaigzne ABC, 5–50

Zvaigznīte, Jēkabs (1860) = Jehkab Swaigsnit. Par Latweeschu tautas dseesmahm. In: *Sehta, dabba, pasaule*. Trescha grahmata. Tehrpatâ: Drukkata pee H. Laakmaņņa